TEISINIAI IR SOCIALINIAI-PSICHOLOGINIAI SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO ASPEKTAI: KAIP ATPAŽINTI?

GAIRĖS TEISININKAMS

Lietuvos žmogaus teisių centras

LYGIŲ GALIMYBIŲ PLĖTROS CENTRAS

UNITED STATES OF AMERICA EMBASSY

Gaires parengė:

Dr. Vilana Pilinkaitė Sotirovič, Lygių galimybių plėtros centro lyčių lygybės ekspertė

Jolanta Samuolytė, Lietuvos žmogaus teisių centro tarybos narė, teisininkė

Gairės teisininkams parengtos įgyvendinant projektą „*Jos balsas: įgalinant seksualinio priekabiavimo ir smurto aukas*“.

Projektą įgyvendina Lietuvos žmogaus teisių centras kartu su Lygių galimybių plėtros centru.

Gaires teisininkams parėmė: JAV ambasada Lietuvos Respublikoje, Vilniuje (*Alumni Engagement Innovation Fund*).

Už pastabas ir komentarus Gairėms dėkojame: prokurorei Agnei Stankevičiūtei, advokatui Karoliui Rugiui, teisėjui Mariui Bartninkui, Birutei Sabatauskaitei, Lietuvos žmogaus teisių centro direktorei.

Kalbos redaktorė: Neringa Mikalauskienė

Leidinio dizainą kūrė: Anaida Simonian

© Lietuvos žmogaus teisių centras, 2019

TURINYS

ĮVADAS 5

1 skyrius. TEISINIAI SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO ASPEKTAI 6

1. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO DRAUDIMAS 6

1.1. LR Konstitucija 6

1.2. ES teisės aktai 7

1.3. LR moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas 8

1.4. Seksualinio priekabiavimo požymiai 9

1.5. Seksualinio priekabiavimo formos 9

1.6. Seksualinio priekabiavimo tikslas ar jo poveikis 11

1.7. Seksualinio priekabiavimo taikymo sritys (MVLGĮ) 12

1.8. Seksualinio priekabiavimo ypatumai 13

2. PRIEKABIAVIMAS DĖL LYTIES IR JO RYŠYS SU SEKSUALINIU PRIEKABIAVIMU 13

2.1. Priekabiavimo dėl lyties draudimas ES teisės aktuose 13

2.2. Priekabiavimo dėl lyties draudimas Lietuvos teisės aktuose 14

2.3. Priekabiavimo dėl lyties ypatumai ir atskyrimas nuo seksualinio priekabiavimo 15

3. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO PAGAL MVLGĮ IR BK (152 STR.) ATSKYRIMAS 16

3.1. „Siekdamas seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo“ (BK 152 str.) 17

3.2. „Pagal tarnybą ar kitaip priklausomas asmuo“ (BK 152 str.) 19

3.3. Skirtinga taikymo sritis ir senaties terminai 20

4. TEISINĖS GYNYBOS PRIEMONĖS 20

4.1. Įrodinėjimo naštos perkėlimas atsakovui 20

4.2. Skundo tyrimas LGKT 22

4.2.1. Skundo pateikimas 22

4.2.2. LGK sprendimai 23

4.2.3. Skundo teikimo LGK privalumai 24

4.3. Administracinės atsakomybės taikymas 25

4.4. Drausminė atsakomybė 25

4.5. Baudžiamoji atsakomybė 26

4.6. Procesiniai kreipimosi į teismines institucijas aspektai 26

2 skyrius. SOCIALINIAI-PSICHOLOGINIAI SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO ASPEKTAI 27

1. LYČIŲ STEREOTIPŲ POVEIKIS SEKSUALINIAM PRIEKABIAVIMUI ATSIRASTI 27

2. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO RAIŠKOS IR EIGA 28

2.1. Kas dažniausiai nukenčia nuo seksualinio priekabiavimo? 28

2.2. Kokie veiksniai skatina seksualinį priekabiavimą darbovietėse? 29

2.3. Kokios yra seksualinio priekabiavimo pasekmės? 29

2.4. Kodėl nuo seksualinio priekabiavimo nukentėję asmenys niekur apie tai nepraneša? 30

2.5. Kaip priekabiautojas manipuliuoja, siekdamas sustiprinti potencialios aukos kaltę ir išvengti atsakomybės? 31

2.6. Ar seksualinis priekabiavimas ir flirtas yra tas pats? 33

3. BENDRAVIMO SU NUKENTĖJUSIAIS ASMENIMIS YPATUMAI 34

3.1. Ką reikia žinoti apie nukentėjusiojo būklę? 34

3.2. Kokias emocijas ar reakcijas gali išreikšti patyręs trauminį įvykį asmuo? 34

3.3. Kaip bendrauti su asmenimis, patyrusiais seksualinį priekabiavimą ir/ar seksualinę prievartą? 35

3 skyrius. REKOMENDACIJOS 38

PRIEDAS. PSICHOLOGINĖS PAGALBOS KONTAKTAI 40

BIBLIOGRAFIJA 42

ĮVADAS

Prieš keletą metų prasidėjęs #Metoo judėjimas neaplenkė ir Lietuvos. Viešumoje paskelbti atvejai apie seksualinio priekabiavimo patirtis, sukėlė nemažai kontroversiškų diskusijų apie patį reiškinį vertinant nukentėjusių asmenų nusiskundimus dėl patirto seksualinio priekabiavimo ir apkaltintų asmenų kaltės pagrįstumo klausimus. Diskusijų kilo ir dėl tinkamo teisinio vertinimo pareikštiems kaltinimams.

Visuomenės supratimas apie seksualinį priekabiavimą nėra vienareikšmis. 2018 m. atlikta visuomenės nuostatų apklausa parodė, kad Lietuvos gyventojai mano, jog seksualinį priekabiavimą darbe ar švietimo įstaigoje patyręs ir nukentėjęs asmuo turi nedelsdamas apie tai pranešti (83 % respondentų pritarė tokiam teiginiui) ir teisėsauga turi rimtai reaguoti į tokius pažeidimus (77 % pritarė). Vis dėlto daugiau kaip pusė respondentų mano, jog asmuo pats išprovokuoja, kad prieš jį seksualiai priekabiaujama, arba skųsdamasis dėl seksualinio priekabiavimo siekia keršto ir/ar karjeros. Beveik kas antras respondentas mano, kad viešai skelbdami patyrę seksualinį priekabiavimą asmenys mėgaujasi rodomu dėmesiu arba nesupranta flirto.[1]

Moksliniuose tyrimuose apie seksualinio priekabiavimo apraiškas išskiriami teisiniai ir socialiniai-psichologiniai tokio elgesio bruožai, kurių raiška skiriasi, bet pasekmės abiem atvejais vienodai neigiamai veikia asmens saviraišką, žeidžia jos/jo orumą, trikdo profesinio potencialo realizavimą ir sustiprina pažeidžiamumą. Mokslininkai pastebi, kad seksualinis priekabiavimas dažniausiai atpažįstamas tada, kai iš asmens reikalaujama seksualinių santykių („paslauga už paslaugą“). Mažiau atpažįstama, kai tai pasireiškia dviprasmiškai interpretuojamu priekabiautojo elgesiu ir ypač – kai abi pusės yra vienodo statuso (bendradarbiai, studentai ir pan.).[2] Tačiau nubrėžti griežtą ribą tarp šių apibrėžimų nėra paprasta: dažnai jie tarpusavyje susiję ir persipina.

Šiame leidinyje glaustai aptariami teisiniai seksualinio priekabiavimo aspektai, šio diskriminacinio elgesio draudimo įtvirtinimas teisės aktuose ir besivystanti teisminė praktika. Antroje leidinio dalyje dėmesys skiriamas socialiniams-psichologiniams seksualinio priekabiavimo atpažinimo kriterijams ir bendravimo su nuo seksualinio priekabiavimo nukentėjusiomis aukomis ypatumams. Leidinyje atskleidžiamas lyčių stereotipų poveikis pateisinant elgesį, turintį seksualinio priekabiavimo požymių ir raišką, aptariami flirto ir seksualinio priekabiavimo skirtumai.

Leidinys skirtas teisininkams, teikiantiems konsultacijas nuo seksualinio priekabiavimo ar priekabiavimo dėl lyties nukentėjusiems asmenims, siekiant padėti susiorientuoti susidūrus su šios kategorijos bylomis ir padedant giliau suprasti šio reiškinio atsiradimo priežastis bei specifiką bendraujant su aukomis.

---

1 UAB „Baltijos tyrimai“, „Metai po #Metoo. Reprezentatyvi gyventojų nuomonių apklausa“, 2018 spalio mėnuo (8–26 d.).

2 Čeponytė M., Žardeckaitė-Matulaitienė K., „Seksistinių nuostatų reikšmė seksualinio priekabiavimo atpažinimui“, *Informacijos mokslai*, 2017, 80: 61–80.

1 skyrius

TEISINIAI SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO ASPEKTAI

1. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO DRAUDIMAS

1.1. LR KONSTITUCIJA

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – KT, Konstitucinis Teismas) 2017 m. gruodžio 9 d. priimtoje Seimo nario Kęstučio Pūko apkaltos bylos išvadoje[3] patvirtino, kad seksualinis priekabiavimas yra diskriminacijos forma, orumo žeminimas ir šiurkštus žmogaus teisių pažeidimas.

KT konstatavo, kad priekabiavimas dėl lyties ir seksualinis priekabiavimas – šiurkštus žmogaus teisių pažeidimas, nesuderinamas su pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis, ypač su žmogaus orumo apsauga.[4]

KT pabrėžė, kad seksualinis priekabiavimas ar kitas nepageidaujamas ir užgaulus elgesys neatleistinas nė vienam asmeniui, nepriklausomai nuo užimamų pareigų. Toks elgesys gali lemti ne tik baudžiamąją, bet ir konstitucinę atsakomybę – Seimo narys už tai šalintinas iš pareigų apkaltos būdu. KT išvadoje konstatuota, kad aiškinantis priekabiavimo faktą svarbu, kaip nepageidaujamą elgesį suvokė priekabiavimo auka, o ne priekabiautojas.[5] KT išaiškino, kad Seimo narys negali diskriminuoti ar žeminti kitų žmonių, net jei toks elgesys nėra susijęs su jo parlamentine veikla ar naudojimusi konstituciniu Seimo nario statusu. Priekabiavimu ne tik šiurkščiai pažeidžiamos konstitucinės žmogaus teisės, bet ir sulaužoma Seimo nario priesaika.[6]

Išvadoje KT pažymėjo, kad bet kokios rūšies priekabiavimas prie kito asmens pažeidžia fundamentalias Konstitucijos saugomas žmogaus teises: asmens teisę į orumo apsaugą, teisę nebūti diskriminuojamam, asmens teisę į pri-

3 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. išvada Nr. KT20-11/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nario Kęstučio Pūko, kuriam pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, byla Nr. 7/2017, prieiga internetu: https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1771/content

4 *Bylos pakeitusios Lietuvą; Vienuoliktoji byla: Konstitucinis Teismas: seksualinis priekabiavimas neatleistinas niekam*, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, prieiga internetu: https://www.15min.lt/media/timeline/bylos-pakeitusios-lietuva-priekabiavimas

5 Ten pat.

6 Ten pat.

vatumą (privatų gyvenimą), kuri, be kita ko, apima asmens fizinį ir psichinį neliečiamumą. Išvadoje taip pat pažymėta, kad priekabiavimas dėl lyties ir seksualinis priekabiavimas yra nesuderinami su pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis, kurios persipina ir papildo viena kitą.[7]

KT dar sykį konstatavo, kad orumas – neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės, savybė ir ypatinga konstitucinė vertybė. Išvadoje pabrėžta, kad tik besivadovaujanti pagarba kiekvieno žmogaus orumui valstybė gali būti laikoma iš tikrųjų demokratine. Priekabiavimu prie žmogaus, kaip ir kitais asmens teisių ir laisvių pažeidimais, gali būti pakenkta ir asmens orumui.[8]

Žmogaus, kaip laisvos asmenybės, orumas neatskiriamas nuo jo asmens neliečiamumo, kuris yra būtina jo fizinio aktyvumo, intelektinės ir kūrybinės laisvės, taigi ir laisvos asmenybės raiškos prielaida, taip pat neatsiejamas nuo asmens privataus gyvenimo apsaugos. Asmens privataus gyvenimo neliečiamumo garantija, kaip ir asmens fizinio ir psichinio neliečiamumo garantija, laikytini konstitucinės žmogaus orumo apsaugos elementais.[9]

Konstitucinės žmogaus orumo apsaugos elementu laikytinas ir iš Konstitucijos kylantis draudimas diskriminuoti asmenis dėl jų lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Kadangi visi žmonės iš prigimties laikytini lygiais savo orumu ir teisėmis, tais atvejais, kai žmogaus teisės varžomos dėl, be kita ko, jo lyties, socialinės padėties, įsitikinimų ar pažiūrų, kartu žeminamas ir diskriminuojamo žmogaus orumas.[10]

1.2. ES TEISĖS AKTAI

Seksualinis priekabiavimas draudžiamas ES direktyvose:

– 2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2006/54/EB dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo (nauja redakcija);

– 2010 m. liepos 7 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2010/41/ES dėl vienodo požiūrio į savarankiškai dirbančius vyrus ir moteris principo taikymo, kuria panaikinama Tarybos direktyva 86/613/EEB

– 2004 m. gruodžio 13 d. Tarybos direktyvoje 2004/113/EB, įgyvendinanti vienodo požiūrio į moteris ir vyrus principą dėl galimybės naudotis prekėmis bei paslaugomis ir prekių tiekimo bei paslaugų teikimo.

7 Ten pat.

8 Ten pat.

9 Ten pat.

10 Ten pat.

ES direktyvose įtvirtinta seksualinio priekabiavimo sąvoka yra praktiškai identiška. (žr. lentelę).

2006 M. LIEPOS 5 D. EUROPOS PARLAMENTO IR TARYBOS DIREKTYVA 2006/54/EB (NAUJA REDAKCIJA), 2 STR. 1 D. (D) PUNKTAS	2010 M. LIEPOS 7 D. EUROPOS PARLAMENTO IR TARYBOS DIREKTYVA 2010/41/ES, 3 STR. (D) PUNKTAS	2004 M. GRUODŽIO 13 D. TARYBOS DIREKTYVA 2004/113/EB, 2 STR. (D) PUNKTAS
d) seksualinis priekabiavimas – kai bet kokiu nepageidaujamu žodiniu, nežodiniu ar fiziniu seksualinio pobūdžio elgesiu siekiama pakenkti arba pakenkiama žmogaus orumui, ypač kai sukuriama bauginanti, priešiška, menkinanti, žeminanti ar užgauli aplinka.	d) seksualinis priekabiavimas – kai bet kokiu nepageidaujamu žodiniu, nežodiniu ar fiziniu seksualinio pobūdžio elgesiu siekiama pakenkti arba pakenkiama asmens orumui, visų pirma, kai sukuriama bauginanti, priešiška, menkinanti, žeminanti ar užgauli aplinka.	d) seksualinis priekabiavimas: kai bet kokiu nepageidaujamu fiziniu, žodiniu, nežodiniu seksualinio pobūdžio elgesiu siekiama įžeisti arba įžeidžiamas asmens orumas, pirmiausia sukuriant bauginančią, priešišką, menkinančią, žeminančią ar įžeidžiančią aplinką.

1.3. LR MOTERŲ IR VYRŲ LYGIŲ GALIMYBIŲ ĮSTATYMAS

1998 m. priimtame Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme (toliau – MVLGĮ) seksualinio priekabiavimo sąvoka buvo apibrėžta siauriau, vėliau ji kito ir dabar labiau atitinka ES direktyvose įtvirtintą seksualinio priekabiavimo sąvoką (žr. lentelę).

MVLGĮ 2 STR. 6 D.	DIREKTYVA 2006/54/EB, 2 STR. 1 D. (D) PUNKTAS
6. **Seksualinis priekabiavimas** – nepageidaujamas užgaulus, žodžiu, raštu ar fiziniu veiksmu išreikštas seksualinio pobūdžio elgesys su asmeniu, kai tokį elgesį lemia tikslas ar jo poveikis pakenkti asmens orumui, ypač sukuriant bauginančią, priešišką, žeminančią ar įžeidžiančią aplinką.	d) **seksualinis priekabiavimas** – kai bet kokiu nepageidaujamu žodiniu, nežodiniu ar fiziniu seksualinio pobūdžio elgesiu siekiama pakenkti arba pakenkiama žmogaus orumui, ypač kai sukuriama bauginanti, priešiška, menkinanti, žeminanti ar užgauli aplinka.

1.4. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO POŽYMIAI

Kaip matyti iš seksualinio priekabiavimo sąvokos, įtvirtintos MVLGĮ ir ES direktyvose 2006/54/EB (nauja redakcija), 2010/41/ES ir 2004/113/EB, seksualinis priekabiavimas pasižymi tuo, kad:

– visada pasireiškia aktyviais veiksmais, kurie sukelia neigiamus padarinius seksualinio priekabiavimo aukai;

– šie aktyvūs veiksmai išsiskiria tuo, kad visada būna seksualinio pobūdžio;

– seksualinio pobūdžio elgesys gali pasireikšti įvairiomis formomis – žodžiu, raštu ar fiziniu veiksmu;

– šis elgesys seksualinio priekabiavimo aukai yra nepageidaujamas, o tokio elgesio tikslas ar jo poveikis pakenkia asmens orumui (jį žemina), ypač sukuriant „bauginančią, priešišką, žeminančią ar įžeidžiančią aplinką“.

1.5. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO FORMOS

Pavyzdžiai, kaip seksualinio pobūdžio elgesys gali pasireikšti žodžiu, raštu ar fiziniu veiksmu, pateikiami lentelėje.

ŽODŽIU	RAŠTU	FIZINIU VEIKSMU
Nepadorūs juokeliai	Nepadorūs, gašlūs laiškai (el. paštu, tel., rašteliai)	Geidulingi žvilgsniai
Komentarai dėl išvaizdos (pvz. figūros, tam tikrų kūno dalių)		Akies pamerkimas
Nepadorūs, gašlūs pasiūlymai		Švilpimas pamačius auką
Seksualinių paslaugų siūlymas		Tariamai atsitiktiniai prisilietimai prie įvairių kūno dalių
Intymios užuominos ir pastabos dėl drabužių/aprangos		Seksualinio pobūdžio veiksmai iš pasalų (pvz. griebiama už krūtinės ar sėdmenų)
Prašymas atsisėsti šalia		Netinkamos dovanos (pvz. iš komandiruotės grįžusio vadovo parvežta dovana – apatinis trikotažas)
Kalbėjimas apie savo seksualines galimybes		Tam tikri garsai, pvz. imituojant lytinį aktą
		Asmeninės erdvės pažeidimas

Lietuvos teismų kol kas dar negausioje praktikoje, nagrinėjant seksualinio pobūdžio bylas, nagrinėti atvejai buvo susiję su:

— seksualinio pobūdžio telefonu sms žinučių siuntimu kolegei („*O tau patinkakunilingus?*“)[11]

— darbuotojos Lenkijos Respublikos ambasadoje iš tiesioginio viršininko patirtu užgauliu seksualinio pobūdžio elgesiu, lytinių santykių reikalavimu, skambučiais į namus, kalbomis intymiomis temomis ir kt.[12]

— Vadovybės apsaugos departamento Bendrųjų reikalų skyriaus vedėjo seksualiniu priekabiavimu prie savo pavaldinių (moterų darbuotojų), atliekant geros moralės požiūriu smerktinus, joms nemalonius, nepriimtinus, užgaulius, seksualinio pobūdžio veiksmus: siunčiant nepadoraus turinio elektroninius laiškus bei nepadorius pasiūlymus, laidant intymias užuominas, pažeidžiant savo pavaldinių asmeninę erdvę, prie jų prisiliečiant ir perdėtai domintis jų asmeniniais gyvenimais.[13]

— Įmonės bendradarbio bandymu apkabinus per pažastis kolegę pakelti ją nuo kėdės, tuo pačiu paliečiant jos krūtis, pažeidžiant jos fizinę erdvę.[14]

— Juozo Miltinio dramos teatro vadovo elgesiu su aktore, minint, kad po spektaklio ji turės su juo „permiegoti“ taip atsidėkodama už repeticijas, minint, kad tik turėdama lytinių santykių su juo ji bus žvaigždė, jei ne, bus priversta išeiti iš darbo, per repeticiją ir po spektaklio per prievartą bandant ją pabučiuoti stipriai suėmus už galvos.[15]

11 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civ. b. Nr. 2A-1027-340/08.

12 LAT 2012-06-26 nutartis c. b. Nr. 3K-3-309/2012; taip pat žr. EŽTT DK 2010-03-23 nutartis byloje Cudak prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 15869/02).

13 LVAT nutartis 2017-06-01 adm. b. Nr. eA-3283-492/2017.

14 Šiaulių apygardos teismo 2016-03-07 nutartis civ. b. Nr. 2A-295-357/2016.

15 Dėl dramos teatro vadovo L. Z. netinkamo elgesio LGKT 2017-06-21 priėmė pažymą „Dėl galimo seksualinio priekabiavimo Juozo Miltinio dramos teatre“ Nr. (17)SN-110)SP-59, teatro vadovui buvo skirtas įspėjimas. Teatro vadovui L. Z. apskundus LGKT sprendimą, LVAT 2019-04-10 nutartimi adm. b. Nr. eA-988-624/2019 atmetė apeliacinį skundą ir Vilniaus apygardos administracinio teismo 2017-11-06 sprendimą paliko nepakeistą. L. Z. buvo taip pat pritaikyta baudžiamoji atsakomybė. Panevėžio apygardos teismas 2018-11-21 nutartimi b. b. Nr. 1A-178-350/2018 atmetė L. Z. apeliacinį skundą ir paliko galioti Panevėžio apylinkės teismo Kupiškio rūmų 2018-05-04 nuosprendį, kuriuo pareiškėjas buvo nuteistas pagal BK 22 str. 1 d. ir BK 151 str. 1 d. už pasikėsinimą priversti lytiškai santykiauti. Nuteistajam buvo skirtas 44 parų areštas, kurį nuteistasis turės atlikti poilsio dienomis areštinėje. Teismas taip pat iš dalies patenkino civilinį ieškinį ir iš kaltinamojo priteisė 3000 eurų nukentėjusiosios neturtinei ir 100 eurų turtinei žalai atlyginti.

1.6. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO TIKSLAS AR JO POVEIKIS

Vienas iš pagrindinių argumentų, kuriuo kaltinamas seksualiniu priekabiavimu asmuo bando atremti jam pateikiamus kaltinimus – tai gynimasis, kad taip elgdamasis jis neturėjo tikslo pakenkti nukentėjusio asmens orumui, sukurti bauginančią, priešišką, žeminančią ar įžeidžiančią aplinką. Dažnai teigiama, kad kita pusė tiesiog neteisingai suprato (interpretavo) kaltinamojo elgesį.

Pažymėtina, kad teismų praktikoje galima pastebėti, jog dėmesys kreipiamas ne tik į aiškaus tikslo turėjimą, bet ir į kaltinamo asmens nustatyto elgesio *poveikį* seksualinį priekabiavimą patyrusiam asmeniui.

Pavyzdžiui, Vilniaus apygardos teismas, nagrinėdamas vyro darbuotojo seksualinio pobūdžio žinučių (sms) telefonu siuntimą kolegei, atremdamas priekabiautojo teiginį, kad neturėjęs tikslo pakenkti nukentėjusiosios orumui, tuo labiau sukurti bauginančią, priešišką, žeminančią ir įžeidžiančią aplinką, todėl jo veiksmuose nėra darbo drausmės nusižengimo, pažymėjo, kad:

„Toks apelianto argumentas pagrįstas netinkamu normos aiškinimu, dėl to atmestinas. Byloje nustatytas teisiškai reikšmingas faktas, kad ieškovo elgesys turėjo neigiamą poveikį nukentėjusiosios orumui, kad ji pasijuto įžeista, sumenkinta dėl ieškovo pasiūlymų. Nors apeliantas teigia, kad neturėjo tikslo pažeminti D.D., tačiau nenurodo, kokį kitokį tikslą jis turėjo tokio susirašinėjimo metu. Tokiu būdu byloje objektyviai nustatytas seksualinio priekabiavimo faktas bei neigiamas ieškovo elgesio poveikis nukentėjusiajai; tai, kad pats ieškovas nurodo, kad neturėjo tikslo pakenkti D.D. orumui, sukurti bauginančią, priešišką ir žeminanWčią aplinką, teismo objektyviai nustatytų aplinkybių nepaneigia“.[16]

Teismas taip pat pažymėjo, kad norint įrodyti neigiamas seksualinio priekabiavimo pasekmes nukentėjusios orumui medicininių duomenų pateikti nėra būtina, pakanka vidutiniškai protingo žmogaus vertinimo ir vadovavimosi visuomenėje priimtomis moralės normomis:

„Atmestinas skundo argumentas, kad byloje neįrodytos ieškovo elgesio neigiamos pasekmės D.D., kadangi byloje nėra medicininių duomenų, įrodančių jos emocinį sukrėtimą dėl ieškovo veiksmų. (...) Kolegija pažymi, kad žmogaus emocinės būklės po įžeidimo įvertinimas priešingai, nei teigia apeliantas, nereikalauja specialių medicininių žinių. Teismų praktikoje bylose dėl asmens garbės ir orumo gynimo suformuota žmogaus orumo sąvoka, kaip asmens savęs vertinimas; sprendžiant, ar asmens orumas yra įžeistas, specialios žinios nereikalingos, pakanka sveiko proto ir visuomenė-

16 Vilniaus apygardos teismo 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civ. b. Nr. 2A-1027-340/08.

je priimtų moralės normų suvokimo“. [17]

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje taip pat yra pažymėjęs, kad: [konstatuoti seksualinį priekabiavimą], *„nėra būtina, jog pats priekabiautojas savo veiksmus vertintų kaip seksualinį priekabiavimą“.*[18]

Šios pozicijos laikosi ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2017 m. priimtoje nutartyje vertindamas Seimo nario K. Pūko netinkamą elgesį, pažymėjęs, kad:

„priekabiavimo faktams nustatyti nebūtina, kad asmuo, prie kurio priekabiaujama, aiškiai ir kategoriškai prieštarautų tokiam elgesiui, kai akivaizdu, kad toks elgesys šiam asmeniui buvo nepriimtinas ir objektyviai įžeidžiamas; vertinant, ar tam tikras elgesys laikytinas priekabiavimu, taip pat ir priekabiavimu dėl lyties (inter alia seksualiniu priekabiavimu), atsižvelgtina į tai, kaip jį suvokė asmuo, prie kurio buvo priekabiaujama (inter alia nebūtina nustatyti asmens, kuris galbūt priekabiavo, siekio pažeminti žmogaus orumą ar sukurti jam priešišką, jį bauginančią, žeminančią ar žeidžiančią aplinką“.[19]

1.7. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO TAIKYMO SRITYS (MVLGĮ)

Vertinant seksualinio priekabiavimo galimus atvejus svarbu atkreipti dėmesį, ar minimas atvejis patenka į vieną iš MVLGĮ taikymo sričių. Atkreiptinas dėmesys, kad MVLGĮ nuostatos neapima šeimos ir privataus gyvenimo srities[20], bet įstatymas yra taikomas švietimo ir mokslo, darbo (MVLGĮ 5 ir 6 str.) ir vartotojų teisių apsaugos srityje (MVLGĮ 7 str.), tačiau seksualinis priekabiavimas nėra tiesiogiai uždraustas vartotojų teisių apsaugos srityje, dėl to rekomendacijas LR Seimui yra pateikusi Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Įstatymas numato, jog švietimo ir mokslo srityje privaloma imtis priemonių, kad švietimo įstaigų, mokslo ir studijų institucijų mokiniai, studentai ir darbuotojai nepatirtų seksualinio priekabiavimo ir būtų užtikrinta apsauga nuo persekiojimo, kai reaguojama į skundą (MVLGĮ 5 str. 1 d. 5 p.). Darbo srityje įstatymas numato, kad darbdavys arba darbdavio atstovas privalo imtis priemonių, kad darbuotojas nepatirtų priekabiavimo ir seksualinio priekabiavimo (MVLGĮ 6 str. 4 d.) ir būtų užtikrinta apsauga nuo persekiojimo (MVLGĮ 6 str. 5 d.).

17 Ten pat.

18 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (LAT) 2012 m. birželio 26 d. nutartis civ. b. Nr. 3K-3-3059/2012.

19 Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2017 m. gruodžio 19 d. nutartis Nr. KT20-I1/2017, byla Nr. 7/2017, 61.1 p.

20 MVLGĮ 1 str. 2 d.

1.8. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO YPATUMAI

Nagrinėjant galimus seksualinio priekabiavimo atvejus taip pat svarbu prisiminti, kad skirtingai nei nustatant tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos atvejus nėra reikalaujama palyginti asmens situacijos su kito asmens situacija, t. y. nėra reikalaujama lyginamojo objekto.

Teismų praktika ir atlikti sociologiniai tyrimai rodo, kad seksualinio priekabiavimo aukomis dažniausiai tampa moterys (daugiau žr. II.2.1 d.). Patiriant seksualinį priekabiavimą yra pažeidžiamas moters orumas, kadangi ji nėra vertinama kaip asmenybė, bet patiria elgesį, kuris rodo, kad ji traktuojama tik kaip „seksualinis objektas“.

Kitas dažniausiai pasitaikantis ypatumas seksualinio priekabiavimo bylose – tai, kad paprastai seksualinio priekabiavimo aukos yra socialiai ir pagal užimamą statusą visuomenėje žemesnės padėties lyginant su priekabiautoju. Dažnai pasitaiko situacijų, kai prie savo pavaldinės priekabiauja vyras vadovas arba švietimo ir mokslo srityje priekabiautojas yra vyras mokytojas arba dėstytojas aukštojoje mokykloje, o seksualinio priekabiavimo auka yra mokinė arba studentė. Pažymėtina, kad net ir tais atvejais, kai vertikalaus valdžios pavaldumo santykiuose nėra, o seksualinis priekabiavimas pasireiškia tarp kolegų, paprastai priekabiautojas vis dėlto yra vyras, priekabiaujantis prie kolegės moters. Seksualinio priekabiavimo atvejų dažniausiai pasitaiko darbo ir švietimo-mokslo srityse.

2. PRIEKABIAVIMAS DĖL LYTIES IR JO RYŠYS SU SEKSUALINIU PRIEKABIAVIMU

Seksualinis priekabiavimas yra panašus į kitą diskriminacijos formą – priekabiavimą dėl lyties. Vertinant galimą seksualinio priekabiavimo atvejį svarbu suvokti šias dvi skirtingas diskriminacijos formas tam, kad būtų galima teisingai teisiškai jas kvalifikuoti.

2.1. PRIEKABIAVIMO DĖL LYTIES DRAUDIMAS ES TEISĖS AKTUOSE

Priekabiavimas dėl lyties pagrindinėse susijusiose ES direktyvose yra apibrėžiamas kaip atskira diskriminacijos forma. Šios sąvokos apibrėžimas pagrindinėse ES direktyvose, kaip galima matyti pateikiamoje lentelėje, yra beveik identiškas.

2000 M. LAPKRIČIO 27 D. TARYBOS DIREKTYVA 2000/78/EB (UŽIMTUMO DIREKTYVA), 2 STR. 3 D.	DIREKTYVA 2006/54/EB (NAUJA REDAKCIJA) 2 STR. 1 D. (C) PUNKTAS	DIREKTYVA 2010/41/ES 3 STR. (C) PUNKTAS	DIREKTYVA 2004/113/EB 2 STR. C PUNKTAS
3. **Priekabiavimas** laikomas (...) nepageidaujamu elgesiu siekiama įžeisti arba įžeidžiamas asmens orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, žeminanti ar įžeidžianti aplinka. Tokiu atveju priekabiavimo sąvoką galima apibrėžti pagal valstybių narių nacionalinius įstatymus ir praktiką.	c) **priekabiavimas** – kai nepageidaujamu elgesiu, susijusiu su asmens lytimi, siekiama pakenkti arba pakenkiama žmogaus orumui ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, menkinanti, žeminanti ar užgauli aplinka.	c) **priekabiavimas** – kai nepageidaujamu elgesiu, susijusiu su asmens lytimi, siekiama pakenkti arba pakenkiama to asmens orumui ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, menkinanti, žeminanti ar užgauli aplinka.	c) **priekabiavimas**: kai nepageidaujamu elgesiu, susijusiu su asmens lytimi, siekiama įžeisti arba įžeidžiamas jo orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, menkinanti, žeminanti ar įžeidžianti aplinka.

2.2. PRIEKABIAVIMO DĖL LYTIES DRAUDIMAS LIETUVOS TEISĖS AKTUOSE

Pagrindiniuose Lietuvos nediskriminavimo teisės aktuose – MVLGĮ ir LGĮ — priekabiavimo sąvoka panaši į sąvoką, įtvirtintą ES direktyvose; jos panašios ir pačiuose įstatymuose.

(MVLGĮ 2 STR. 5 D.)	(LGĮ 2 STR. 7 D.)
5. **Priekabiavimas** – nepageidaujamas elgesys, kai **dėl asmens lyties** siekiama įžeisti arba įžeidžiamas asmens orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, žeminanti ar įžeidžianti aplinka.	7. **Priekabiavimas** – nepageidaujamas elgesys, kai **lyties, (...) pagrindu** siekiama įžeisti arba įžeidžiamas asmens orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, žeminanti ar įžeidžianti aplinka.

Pažymėtina, kad nors LGĮ nėra pateikiama seksualinio priekabiavimo sąvoka, bet LGĮ 7 str. 7 punktas numato darbdaviui pareigą „užtikrinti, kad siekiantis įsidarbinti asmuo, darbuotojas, valstybės tarnautojas nepatirtų seksualinio priekabiavimo“.

2.3. PRIEKABIAVIMO DĖL LYTIES YPATUMAI IR ATSKYRIMAS NUO SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO

Priekabiavimas prie asmens lyties pagrindu, kaip ir seksualinio priekabiavimo atveju, pasireiškia nepageidaujamu elgesiu, kuris gali pasireikšti kaip stereotipiniai įžeidžiantys seksistinio pobūdžio posakiai, žeminantys juokai (anekdotai), kurie tikslingai sakomi siekiant pažeminti ir sumenkinti asmenį dėl jo lyties. Tokia situacija gali susidaryti, jei, pavyzdžiui, vyriškame kolektyve kolegei moteriai girdint nuolat pasakojami stereotipizuoti anekdotai apie „blondines" ar kitaip leidžiama suprasti, kad moterys pagal savo prigimtį yra žemesnės už vyrus intelektualinėmis savybėmis ir pan.

Priekabiavimas dėl lyties kaip viena iš diskriminacijos formų yra ne taip aiškiai suvokiama visuomenėje. Galimai tai paaiškina, kodėl šio tipo skundų nesulaukia Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba ar jų beveik nepasitaiko Lietuvos teismų praktikoje.[21]

Vertinant priekabiavimą dėl lyties, kaip ir seksualinio priekabiavimo atveju, patartina vadovautis subjektyviu „vidutiniškai protingo asmens" standartu siekiant nustatyti, ar nukentėjusio asmens patirtas nepageidaujamas elgesys peržengia visuomenėje priimtinas moralės normas.

Siekiant šias dvi diskriminacijos formas atskirti vieną nuo kitos, patartina taip pat atkreipti dėmesį į tai, kad seksualinio priekabiavimo atveju aukos patiriamas nepageidaujamas elgesys yra nukreiptas labiau tiesiogiai į auką ir siejamas su nukentėjusiu asmeniu. O priekabiaujant prie asmens dėl jo lyties šis patiria nepageidaujamą elgesį, nes priklauso tam tikrai asmenų grupei, kurią jungia tas pats bruožas – lytis. Todėl, jei moteris darbe girdi nepriimtinus seksistinio pobūdžio juokus, šie juokai nėra tiesiogiai susiejami su asmeniu, bet su visa moterų gimine, ir moteris, būdama moteriškos lyties atstovė, jaučia žeminimą kaip moteris.

Būtent dėl to, lyginant seksualinio priekabiavimo ir priekabiavimo sąvokas (žr. lentelę), galima matyti, jog pateikiant priekabiavimo sąvoką yra išskiriamas lyties pagrindas, ko nėra seksualinio priekabiavimo sąvokoje.

21 Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 2017 m. gruodžio 19 d. nutartyje Nr. KT20-I1/2017, bylos Nr. 7/2017, Seimo nario K. Pūko elgesį vertino priekabiavimo dėl lyties ir seksualinio priekabiavimo kontekste (žr. nutarties 20.5 p.).

6. **Seksualinis priekabiavimas** – nepageidaujamas užgaulus, žodžiu, raštu ar fiziniu veiksmu išreikštas seksualinio pobūdžio elgesys su asmeniu, kai tokį elgesį lemia tikslas ar jo poveikis pakenkti asmens orumui, ypač sukuriant bauginančią, priešišką, žeminančią ar įžeidžiančią aplinką. **(MVLĮ 2 str. 6 d.)**	5. **Priekabiavimas** – nepageidaujamas elgesys, kai dėl asmens lyties siekiama įžeisti arba įžeidžiamas asmens orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, žeminanti ar įžeidžianti aplinka. **(MVLĮ 2 str. 5 d.)**
	7. **Priekabiavimas** – nepageidaujamas elgesys, kai lyties, (...) pagrindu siekiama įžeisti arba įžeidžiamas asmens orumas ir siekiama sukurti arba sukuriama bauginanti, priešiška, žeminanti ar įžeidžianti aplinka. **(LĮ 2 str. 7 d.)**

Pažymėtina, kad nors priekabiavimo atveju tokie veiksmai kaip asmens įžeidimas, išjuokimas, įžeidūs komentarai ar gestai yra apibūdinami kaip mažiau žalingi, bet dėl seksistinių nuostatų darbe asmuo taip pat patiria neigiamą poveikį, stresą, sumažėja darbingumas, nes asmuo jaučiasi žeminamas, yra pažeidžiamas jo orumas.[22]

3. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO PAGAL MVLĮ IR BK (152 STR.) ATSKYRIMAS

Seksualinis priekabiavimas yra numatytas kaip draudžiamas elgesys ne tik MVLĮ, bet ir kaip draudžiama nusikalstama veika Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 152 straipsnyje (žr. lentelę).

22 McDonald P., Flood M., *Bystander Approaches to Sexual Harassment in the Workplace*, Australian Human Rights Commission, 2012. Prieiga internetu: www.humanrights.gov.au/sexualharassment/bystanders-paper/

MVLGĮ 2 STR. 6 D.	BK 152 STR.
6. **Seksualinis priekabiavimas** – nepageidaujamas užgaulus, žodžiu, raštu ar fiziniu veiksmu išreikštas seksualinio pobūdžio elgesys su asmeniu, kai tokį elgesį lemia tikslas ar jo poveikis pakenkti asmens orumui, ypač sukuriant bauginančią, priešišką, žeminančią ar įžeidžiančią aplinką.	**152 straipsnis. Seksualinis priekabiavimas** 1. Tas, kas siekdamas seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo vulgariais ar panašiais veiksmais, pasiūlymais ar užuominomis priekabiavo prie pagal tarnybą ar kitaip priklausomo asmens, padarė baudžiamąjį nusižengimą ir baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu. 2. Už šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar prokuroro reikalavimas.

Lyginant seksualinio priekabiavimo sąvokas šiuose teisės aktuose matyti, kad abiem atvejais auka patiria nepageidaujamą seksualinio pobūdžio elgesį. Tačiau MVLGĮ labiau saugoma vertybė yra asmens garbė ir orumas, o baudžiamojo įstatymo atveju – asmens seksualinio apsisprendimo laisvė. Vilniaus apygardos teismas 2019 m. kovo 1 d. paskelbdamas išteisinamąjį nuosprendį buvusiam Seimo nariui K. Pūkui baudžiamojoje byloje dėl seksualinio priekabiavimo (teismo nuosprendis apskųstas apeliacine tvarka) pažymėjo, kad tiesioginis, pagrindinis objektas, kuris visada pažeidžiamas atliekant seksualinio priekabiavimo veiksmus taip, kaip jie yra suprantami pagal BK, yra būtent asmens seksualinio apsisprendimo laisvė. Todėl seksualiai priekabiaudamas kaltininkas pirmiausia kėsintųsi ne į asmens garbę ir orumą, o į jo seksualinio apsisprendimo laisvę.[23]

3.1. „SIEKDAMAS SEKSUALINIO BENDRAVIMO AR PASITENKINIMO“ (BK 152 STR.)

BK 152 straipsnyje yra išskiriamas priekabiautojo siekis „*seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo*“, ko nėra numatyta MVLGĮ. Baudžiamosios atsakomybės atveju nepageidaujamas elgesys turi pasireikšti „*vulgariais ar panašiais veiksmais, pasiūlymais ar užuominomis*“ (pagal liet. k. žodyną „vulgarus“ reiškia *šiurkštus, storžieviškas*).

Pažymėtina, kad teismas vertindamas veikas pagal BK 152 str. siekia kiek galima nuodugniau ištirti visas bylos aplinkybes, kad nustatytų, ar kaltinamasis savo veiksmais tikrai siekė seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo. Pavyz-

23 „Teismas paskelbė nuosprendį Kęstučio Pūko byloje“, 2019-03-01, Lietuvos teismai. Prieiga internetu: https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-pranesimai-spaudai/teismas-paskelbe-nuosprendi-kestucio-puko-byloje/6534

džiui, teismų tirtoje seksualinio priekabiavimo byloje, kai mokytojas buvo kaltinamas seksualiai priekabiavęs prie mokinių, vis dėlto ištyrus visas aplinkybes buvo nustatyta, kad mokytojo elgesį išprovokavo mokinė, kuri tikslingai pavartojo žodį „sutvarkyti“ kalbėdama apie save ir taip norėdama pasižiūrėti, kokia bus mokytojo, pasižymėjusio dažnomis seksualinio pobūdžio replikomis, reakcija. Apeliacinė instancija Panevėžio apygardos teismas, išnagrinėjęs bylą paliko galioti Panevėžio apylinkės teismo išteisinamąjį nuosprendį.[24]

Kartais teismas ir prokuroras vienodas bylos faktines aplinkybes teisiškai vertina skirtingai. Pavyzdžiui, Seimo nario K. Pūko byloje Vilniaus apygardos teismas 2019 m. kovo 1 d. paskelbė išteisinamąjį nuosprendį baudžiamojoje byloje dėl seksualinio priekabiavimo, kurioje K. Pūkas buvo kaltinamas tuo, kad siekdamas seksualinio bendravimo ir pasitenkinimo vulgariais ir panašiais veiksmais, pasiūlymais ir užuominomis priekabiavo pagal tarnybą ar kitaip priklausomų moterų.[25] Teismas pažymėjo, kad nenustatė būtinų nusikalstamos veikos požymių – seksualinio bendravimo ar pasitenkinimo siekimo.[26] Vilniaus apygardos teismas paskelbė, kad K. Pūkas siekė susirasti darbuotoją, kuri už Seimo nario atlyginimą būtų rūpinusis ir privačiu jo gyvenimu, pirkusi jam reikalingus daiktus, maistą, tvarkiusi jo būstą. Teismo vertinimu, aplinkybė, jog ateityje jų santykiai būtų galėję peraugti į konkretaus seksualinio bendravimo siekį, buvo tik prielaida. Su tokiu teismo vertinimu nesutiko prokurorė, manydama, kad vis dėlto buvo siekis seksualiai bendrauti ar pasitenkinti.[27] Teismo nuosprendis buvo apskųstas apeliacine tvarka. 2019 m. birželio 14 d. „Lietuvos apeliacinis teismas šiandien iš dalies patenkino Vilniaus apylinkės prokuratūros prokurorės apeliacinį skundą ir buvusį Seimo narį Kęstutį Pūką pripažino kaltu dėl seksualinio priekabiavimo bei šaunamojo ginklo laikymo taisyklių pažeidimo. (...).

Apeliacinis teismas pripažino K. Pūką kaltu dėl seksualinio priekabiavimo prie Seimo nario padėjėja-sekretore dirbusios moters bei paliko nepakeistą pirmos instancijos teismo nuosprendį dėl priekabiavimo prie kitų trijų merginų, siekusių įsidarbinti minėtas pareigas. Toks sprendimas argumentuojamas aplinkybe, kad įsidarbinimo santykis šiuo atveju nesudarė būtinojo nusikalstamos veikos sudėties elemento – kitokio priklausomumo. Teismo vertinimu, nors K. Pūko sprendimas dėl pretendenčių įdarbinimo galėjo paveikti jų padėtį, tačiau šis poveikis nėra esminis, leidžiantis teigti, kad pretendentės buvo priklausomos nuo K. Pūko“.[28]

---

24 Panevėžio apygardos teismo 2009-09-02 nutartis b.b Nr. 1A-441-168/2009.

25 „Teismas paskelbė nuosprendį Kęstučio Pūko byloje“, Lietuvos teismai, 2019-03-01. Prieiga internetu: https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-pranesimai-spaudai/teismas-paskelbe-nuosprendi-kestucio-puko-byloje/6534

26 Kisielius J., „Atversta skandalingojo Pūko seksualinio priekabiavimo byla“, BNS, 2019-05-16. Prieiga internetu: https://www.delfi.lt/spausdinti/?id=81192233

27 Ten pat.

28 „Buvęs Seimo narys K. Pūkas pripažintas kaltu dėl seksualinio priekabiavimo ir dėl šaunamojo ginklo laikymo taisyklių pažeidimo“, Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, Infolex, 2019-06-14. Prieiga internetu: http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=66448

Tiesiogiai dirbantys su seksualinio priekabiavimo bylomis teisėsaugos pareigūnai, aiškindami seksualinį priekabiavimą pagal MVLGĮ (taikant civilinę/administracinę atsakomybę) ir BK, pažymi, kad vienas pagrindinių skiriamųjų bruožų yra tai, kad pirmuoju atveju priekabiautojas siekia auką įžeisti, pažeminti naudodamas seksualinio pobūdžio kontekstą – priekabiautojas galėtų asmenį įžeisti ir kitu būdu, bet dėl (dažniausiai moters lyties) renkasi būtent seksualinio pobūdžio įžeidimo formą, t. y. priekabiautojas iš tiesų nei nori, nei siekia su tuo asmeniu seksualiai bendrauti, nei jaučia seksualinį malonumą iš savo kalbų ar sudarytų situacijų, asmens trikdymo (kas gali teikti pasitenkinimą savaime; pasitaiko, kad toks „hobis" galimas ir gali būti taikomas net kelių darbuotojų atžvilgiu kaip tam tikra seksualinė pramoga).[29]

Šiuo aspektu labai svarbu ir tai, kaip situaciją suvokia ir vertina pati auka. Siekiant taikyti baudžiamąją atsakomybę ypač svarbu nustatyti, kad auka objektyviai suprato, jog priekabiautojui toks elgesys kėlė seksualinį pasitenkinimą, arba/ir suvokė, jog su ja buvo norima seksualiai (bet kokia forma) bendrauti, o ne tiesiog pasišaipyti ar diskriminuoti dėl lyties.[30]

3.2. „PAGAL TARNYBĄ AR KITAIP PRIKLAUSOMAS ASMUO" (BK 152 STR.)

Kitas svarbus aspektas taikant baudžiamąją atsakomybę – tai priklausomumo aspektas. BK 152 str. įtvirtinta, kad „*priekabiavo prie pagal tarnybą ar kitaip priklausomo asmens*", tačiau šis aspektas nėra numatytas MVLGĮ 2 str. 6 d., kur įvardijamas tik bendrai „elgesys su asmeniu".

Panevėžio apygardos teismas, pasisakydamas dėl priklausomumo aspekto, yra pažymėjęs: „*Priklausomumas turi būti teisinio pobūdžio, kuomet tarp nukentėjusiojo ir kaltininko susiklosto teisiniai, įstatymo reglamentuojami santykiai, suponuojantys šalių teises ir pareigas. Vien tik faktinio priklausomumo nepakanka, kad būtų galima pripažinti apie pasinaudojimą priklausomumu*".[31]

Pažymėtina, kad Seimo nario K. Pūko byloje Vilniaus apygardos teismas nusprendė, jog susiklostęs faktinis nukentėjusiųjų santykis su į darbą priimti turinčiu teisę asmeniu nelaikytinas juridinio priklausomumo santykiu, todėl teismo vertinimu byloje buvo neįrodytas BK 152 straipsnyje įtvirtintas baudžiamojo

29 Prokurorės A. S. komentaras, 2019-04-26.

30 Prokurorės A. S. komentaras, 2019-04-26.

31 Panevėžio apygardos teismo 2016-07-15 nutartis b. b. Nr. 1A-179-581/2016.

nusižengimo sudėties elementas – priklausomumas pagal tarnybą.[32] Su šiuo vertinimu nesutiko prokurorė, teigdama, kad tik nuo Seimo nario priklausė, ar asmuo bus priimtas į darbą, dėl to priimamo į darbą asmens ir Seimo nario pareigos yra akivaizdžiai nelygios ir sukelia priklausomumą.[33] Lietuvos apeliacinis teismas 2019 m. birželio 14 d. pripažino K. Pūką seksualiai priekabiavus prie nukentėjusiosios, kuri buvo jo padėjėja-sekretorė, dėl kitų nusikalstama veika nebuvo pripažinta nenustačius pavaldumo santykio. Kaltinamasis ketina skųsti teismo nutartį Lietuvos Aukščiausiajam Teismui.[34]

3.3. SKIRTINGA TAIKYMO SRITIS IR SENATIES TERMINAI

Be to, kaip jau buvo minėta, MVLGĮ nėra taikomas šeimos ir privačių santykių srityje (MVLGĮ 1 str. 2 d.). Tuo tarpu, kaip matyti iš teisminės praktikos nagrinėjant seksualinio priekabiavimo bylas pagal BK 152 str., seksualinio priekabiavimo atvejų dažniausiai pasitaiko tarp artimų šeimos narių: tėvo ir dukters[35], patėvio ir podukros[36], senelio ir anūkės[37].

Skiriasi ir senaties terminai. Dėl skundo pateikimo Lygių galimybių kontrolieriui taikomas 3 mėnesių terminas (LGĮ 26 str.), o dėl baudžiamosios atsakomybės pagal BK 152 str. – 3 metų senaties terminas.

4. TEISINĖS GYNYBOS PRIEMONĖS

4.1. ĮRODINĖJIMO NAŠTOS PERKĖLIMAS ATSAKOVUI

Vienas iš diskriminacijos bylų nagrinėjimo ypatumų – skirtingai nei įprastame civiliniame procese, įrodinėjimo naštos (angl. k. *shift of burden of proof*) perkėlimas atsakovui. Įrodinėjimo naštos perkėlimas yra įtvirtintas MVLGĮ (3 str.) ir LGĮ (4 str.) (žr. lentelę žemiau).

---

32 „Teismas paskelbė nuosprendį Kęstučio Pūko byloje“, 2019-03-01, Lietuvos teismai. Prieiga internetu: https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-pranesimai-spaudai/teismas-paskelbe-nuosprendi-kestucio-puko-byloje/6534. Pastaba: iš keturių nukentėjusiųjų viena buvo padėjėja-sekretorė, todėl tarnybinis priklausomumas buvo inkriminuotas ir nustatytas. Kitos trys nukentėjusiosios buvo besidarbinančios į šias pareigas (prokurorės asmeninis komentaras).

33 Kisielius J., „Atversta skandalingojo Pūko seksualinio priekabiavimo byla“, BNS, 2019-05-16. Prieiga internetu: https://www.delfi.lt/spausdinti/?id=81192233

34 Kisielius J., „Teismas pripažino Pūką kaltu dėl seksualinio priekabiavimo“, BNS, Delfi.lt, 2019-06-14. Prieiga internetu: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/teismas-pripazino-puka-kaltu-del-seksualinio-priekabiavimo.d?id=81462607

35 Kaišiadorių raj. apylinkės teismas 2001-01-24 nuosprendis b.b. Nr. 1-17-359/2011.

36 Lietuvos apeliacinio teismo 2013-06-25 nuosprendis b. b Nr. 1A-247/2013.

37 Šiaulių apygardos teismo 2013-11-27 nutartis c. b. Nr. 1A-951-354/2013.

MVLGĮ 3 STR. „ĮRODINĖJIMO PAREIGA“	LGĮ 4 STR. „ĮRODINĖJIMO PAREIGA“
Teismuose ar kitose kompetentingose institucijose nagrinėjant fizinių asmenų skundus ir pareiškimus, taip pat asmenų ginčus dėl diskriminacijos lyties pagrindu, preziumuojama, kad tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos faktas buvo. Skundžiamas asmuo turi įrodyti, kad lygių teisių principas nebuvo pažeistas.	Teismuose ar kitose kompetentingose institucijose nagrinėjant fizinių, juridinių asmenų, kitų organizacijų ir jų padalinių skundus, pareiškimus, prašymus, pranešimus ar ieškinius dėl diskriminacijos lyties (...) pagrindu, pareiškėjui nurodžius aplinkybes, leidžiančias daryti prielaidą dėl tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos buvimo, preziumuojama, kad tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos, priekabiavimo ar nurodymo diskriminuoti faktas buvo. Skundžiamas asmuo turi įrodyti, kad lygių galimybių principas nebuvo pažeistas.

Darbo kodekse įrodinėjimo naštos perkėlimas yra įtvirtintas DK 26 str. 5 d.

Įrodinėjimo našta perkeliama tiek nagrinėjant skundą dėl diskriminacijos teismuose, tiek ir kitose kompetentingose institucijose (pvz. LGKT). Šį principą taikant teismų praktikoje, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, kad:

„*Tais atvejais, kai asmenys, manantys esą nuskriausti, nes jiems nebuvo taikomas vienodo požiūrio principas, nurodo teismui ar kitai kompetentingai institucijai aplinkybes, leidžiančias daryti prielaidą dėl tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos, būtent atsakovas turėtų įrodyti, kad vienodo požiūrio principas nebuvo pažeistas*“.[38]

Nors įrodinėjimo našta perkeliama atsakovui, tačiau pareiškėjas, teigiantis, kad patyrė seksualinį priekabiavimą arba diskriminaciją dėl lyties, turi pateikti pakankamai informacijos, kuria remiantis būtų galima preziumuoti, kad diskriminacijos faktas buvo. Todėl, jei konsultacijos kreipiasi asmuo, kuris šiuo metu dar susiduria su seksualiniu priekabiavimu ar priekabiavimu dėl lyties, patartina vadovautis LGKT rekomendacijomis dėl įrodymų, pagrindžiančių diskriminaciją rinkimo.[39] Pareiškėjui rekomenduojama:

- Išsakykite savo poziciją dėl nepageidaujamo elgesio prie liudytojų;

- Jei sunku kalbėtis su priekabiautoju gyvai – pabandykite išsakyti savo poziciją raštu, pavyzdžiui, el. paštu, aiškiai nurodant, kada ir kur, jūsų nuomone, buvo pasielgta netinkamai;

38 LAT 2012-06-26 nutartis civ. b. Nr. 3K-3-309/2012.

39 Vengalė-Dits L., Metodinės rekomendacijos dėl seksualinio priekabiavimo ir priekabiavimo dėl lyties bei nurodymo diskriminuoti prevencijos. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2012. 25 p. Prieiga internetu: https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2015/11/metodines-rekomendacijos-del-seksualinio-priekabiavimo-ir-priekabiavimo-del-lyties-bei-nurodymo-diskriminuoti-prevencijos.pdf.

– Papasakokite, kas vyksta, draugams ir bendradarbiams, kuriais galite pasitikėti (vėliau jie šias aplinkybes galės paliudyti tiriant skundą dėl diskriminacijos LGKT ar teisme);

– Savo darbovietėje ar švietimo ir mokslo įstaigoje išsiaiškinkite, ar yra priimti vidiniai teisės aktai, draudžiantys nepageidaujamą elgesį ir numatantys vidinio tyrimo procedūrą;

– Kiekvieną įvykį, pokalbį, epizodą pasakytą frazę detaliai aprašykite (patartina rašyti ranka ir lapus numeruoti, kad matytųsi, jei būtų išplėšti lapai);

– Jei priekabiautojas yra dovanojęs ar dovanoja nepriimtinas, intymaus/seksualinio pobūdžio dovanas (pvz. iš komandiruotės pavaldinei lauktuvių parveža apatinio trikotažo ir pan.), jas išsaugokite kaip įrodymus. Taip išsaugokite ir nepadoraus turinio telefono žinutes (sms) ar susirašinėjimą socialinės medijos tinkluose (*Facebook*, *WhatsApp* ir kt.), išsaugokite ir kitus turimus įrodymus: raštelius, piešinius, nuotraukas;

– Jei priekabiavimo įvykis nutiko neseniai – pabandykite nupiešti savo darbo vietą ar kitą vietą, kur vyko priekabiavimas, dalyvavusių ir stebėjusių asmenų vietą.

4.2. SKUNDO TYRIMAS LGKT

Asmuo, manantis, kad patyrė seksualinį priekabiavimą ar priekabiavimą dėl lyties, gali kreiptis į Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą. Skundo pateikimo ir tyrimo procedūrą reglamentuoja Lygių galimybių įstatymas (LGĮ) (įstatymo 24-30 str.).

4.2.1. Skundo pateikimas

Skundą galima paduoti ir el. ryšio priemonėmis.[40] Anoniminiai skundai nenagrinėjami, jei kontrolierius nenusprendžia kitaip (LGĮ 24 str. 4 d.). Prie teikiamo skundo gali būti pridėta: ginčijamo sprendimo nuorašas, turimi įrodymai (fotografijos, garso ir vaizdo įrašai, rašteliai, dienoraštis) ir jų aprašymas, taip pat siūlomų apklausti asmenų sąrašas su jų adresais pažymint, kokias aplinkybes kiekvienas iš jų gali nurodyti. Terminas skundui paduoti yra 3 mėn. nuo skundžiamų veiksmų padarymo arba paaiškėjimo (LGĮ 26 str.). Skundas, pateiktas praėjus šiam terminui, nenagrinėjamas, jeigu lygių galimybių kontrolierius nenusprendžia kitaip.

Lygių galimybių kontrolierius (LGK) gali atsisakyti nagrinėti skundą, jei: skunde

40 E-skundo formą galima rasti LGKT interneto svetainėje: https://www.lygybe.lt/lt/eskundas

nurodytų aplinkybių tyrimas nepriklauso lygių galimybių kontrolieriaus kompetencijai (LGĮ 27 str. 3 p.), skundas tuo pačiu klausimu buvo išnagrinėtas, yra nagrinėjamas arba pagal įstatymus turi būti nagrinėjamas teisme (LGĮ 27 str. 4 p.) arba dėl skundo dalyko yra priimtas procesinis sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą" (27 str. 5 p.).

4.2.2. LGK sprendimai

LGK ištyrus skundą, priimtoje išvadoje turi būti nurodomos tyrimo metu nustatytos aplinkybės, esantys įrodymai ir veiksmų (neveikimo), administracinio akto arba sprendimo teisinis įvertinimas (LGĮ 29 str. 1 d.). Lietuvos Vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) dėl LGKT pažymai taikomų reikalavimų yra pažymėjęs, kad:

„(...) *lygių galimybių kontrolierius privalo nustatyti ir įrodymais pagrįsti visus įstatymo pažeidimo sudėties elementus. Baigęs tyrimą visas tyrimo eigoje nustatytas aplinkybes bei surinktus įrodymus lygių galimybių kontrolierius turi pateikti tyrimo baigiamajame dokumente – pažymoje (Įstatymo 23 str. 4d.). Būtent šiame dokumente turi būti užfiksuota visa įstatymo pažeidimo sudėtis. Ir tik tuomet, kai ginčas persikelia į teismą ar kitą kompetentingą instituciją, vadovaujantis Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 2 straipsnyje įtvirtinta taisykle, lygių galimybių kontrolieriaus sprendimu įstatymo pažeidimu apkaltintas asmuo turi įrodyti, kad jis įstatymo pažeidimo nepadarė.*"[41]

LGK tyrimo metu ar jį atlikęs gali priimti sprendimus, numatytus LGĮ 9 straipsnyje, pavyzdžiui:

- perduoti tyrimo medžiagą ikiteisminio tyrimo įstaigai ar prokurorui, jeigu nustatomi galimi nusikalstamos veikos požymiai;

- kreiptis į atitinkamą asmenį ir siūlyti nutraukti lygias galimybes pažeidžiančius veiksmus (neveikimą);

- kreiptis į atitinkamą asmenį ar instituciją ir siūlyti pakeisti ar panaikinti administracinį aktą arba sprendimą (ar jo dalį), susijusį su lygių galimybių pažeidimu;

- pradėti administracinių nusižengimų teiseną;

- įspėti dėl padaryto pažeidimo ir kt.

Jei pareiškėjo ar atsakovo netenkina LGK priimtas sprendimas, jis gali būti ap-

41 LVAT 2008-05-29 nutartis adm. b. Nr. A525-825-08. Šioje byloje teismas atsisakė patenkinti LGK skundą panaikinti VAGK 2006-11-10 sprendimą Nr. 2006/04-4R-273, kuriuo buvo panaikinta LGK pažyma Nr. (06-SN-84) „Dėl seksualinio priekabiavimo fakto pripažinimo" (ginčas lietė vieną išsakytą nepriimtiną sakinį darbo aplinkoje „reikia numauti tas gražias kelnytes ir neklausti moters pavardės", taikytas įspėjimas).

skųstas administracine tvarka. LVAT teisminėje praktikoje yra pažymėjęs, kad:

„skirtingai nei Seimo kontrolierių atveju, kai Administracinių bylų teisenos įstatymo 16 straipsnio 2 dalis nurodo, kad administracinių teismų kompetencijai nepriskiriama tirti Seimo kontrolieriaus sprendimų (rekomendacijų), dėl Lygių galimybių kontrolieriaus sprendimų apskundimo tokio aiškaus reglamentavimo nėra. Todėl sprendžiant ginčo priskirtinumo klausimą, reikėtų vadovautis susiformavusia LVAT praktika, kad administraciniams teismams skundžiami administraciniai aktai, t.y. viešojo administravimo subjekto sprendimai, sukeliantys asmeniui teisinius padarinius (plačiąja prasme)".[42]

Kiekvienu atveju pagal bendrąsias ABTĮ normas reikėtų vertinti, ar priimtas sprendimas potencialiai gali sukurti teisinius padarinius ir dėl to būti skundo administraciniams teismams objektu.[43] Teismas yra atkreipęs dėmesį į tai, kad:

„Lygių galimybių kontrolieriui įstatymu yra suteiktos atitinkamos viešojo administravimo funkcijos, vykdytinos visoje valstybės teritorijoje, todėl teisines pasekmes sukeliantys Lygių galimybių kontrolieriaus sprendimai, kaip centrinio viešojo administravimo subjekto priimti administraciniai aktai, Administracinių bylų teisenos įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 1 punkto pagrindu nagrinėtini Vilniaus apygardos administraciniame teisme arba Administracinių bylų teisenos įstatymo 22 straipsnio 4 dalies pagrindu – Vyriausioje administracinių ginčų komisijoje".[44]

4.2.3. Skundo teikimo LGK privalumai

Seksualinį priekabiavimą ar priekabiavimą dėl lyties patyrusiam asmeniui nurodžius *prima facie* aplinkybes, pareiškėjas turi teisę, bet ne pareigą teikti įrodymus, nes šio pobūdžio bylose įrodinėjimo našta perkeliama atsakovui (daugiau žr. II.4.1 d.). Tiriant pateiktą skundą aktyvus vaidmuo tenka LGKT renkant ir tiriant įrodymus. Įstatymas numato kaltinamam asmeniui pareigą bendradarbiauti su LGKT ir teikti prašomą informaciją. LGĮ 30 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad LGK prašoma informacija, jeigu nenurodytas konkretus terminas, turi būti pateikta ne vėliau kaip per 10 darbo dienų nuo prašymo pateikti informaciją gavimo dienos.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimo kodekso (toliau – ANK) nuostatomis, LGK turi teisę pradėti administracinių nusižengimų teiseną, atlikti administracinių nusižengimų tyrimą ir surašyti administracinių nusižengimų protokolus (ANK 589 str. 3 p.); kliudymas tirti diskriminacijos skundus, reikalavimų ir nurodymų nevykdymas – bauda nuo 80 iki 780 eurų ir juridinių asmenų vadovams ar kitiems atsakingiems asmenims – nuo 390

42 LVAT 2007-12-10 nutartis adm. byloje Nr. A^{14}-1111/07.

43 LVAT 2008-05-29 nutartis adm. b. Nr. A^{525}-825-08.

44 LVAT 2008-05-29 nutartis adm. b. Nr. A^{525}-825-08.

iki 1950 eurų (ANK 505 str./LGĮ 30 str.). Jei tiriant skundą dėl diskriminacijos yra pažeminama LGKT pareigūno garbė ir orumas raštu, žodžiu, gestais, įžeidžiamu, įžūliu, provokuojamu ar kitokiu elgesiu, gali būti skirta administracinė bauda nuo 50 iki 300 eurų (ANK 507 str.).

4.3. ADMINISTRACINĖS ATSAKOMYBĖS TAIKYMAS

Už seksualinį priekabiavimą ir priekabiavimą dėl lyties, pažeidžiant Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo nuostatas, vadovaujantis ANK 81 straipsniu, juridinių asmenų vadovams, darbdaviams ar kitiems atsakingiems asmenims gali būti skiriama administracinė bauda nuo 40 iki 560 eurų, už pakartotinus pažeidimus – nuo 560 iki 1200 eurų.

LGK gali surašyti administracinių pažeidimų protokolą ir skirti ANK numatytas baudas, bet praktikoje šia galimybe retai naudojamasi: pirmiausia siekiama tai išspręsti taikiomis priemonėmis.[45]

Pažymėtina, kad taikant administracinę atsakomybę patirta žala nukentėjusiam asmeniui nėra atlyginama, nes skirta bauda sumokama valstybei. Todėl dėl patirtos turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo nukentėjęs asmuo turi kreiptis į teismą civiline tvarka.

4.4. DRAUSMINĖ ATSAKOMYBĖ

Darbo kodekse yra įtvirtintas darbo teisės subjektų lygybės principas (DK 2 str. 1 d.). Seksualinis priekabiavimas yra draudžiamas (DK 26 str.). Seksualinis priekabiavimas vertinamas kaip šiurkštus darbo drausmės pažeidimas, darbdavys turi teisę nutraukti darbo sutartį su pažeidėju be įspėjimo ir nemokėti išeitinės išmokos (DK 58 str. 3 d. 4 p.).

LVAT savo praktikoje yra pažymėjęs, kad:

„Sprendimą nutraukti darbo sutartį dėl darbuotojo padaryto pažeidimo darbdavys turi priimti įvertinęs pažeidimo ar pažeidimų sunkumą ir padarinius, padarymo aplinkybes, darbuotojo kaltę, priežastinį ryšį tarp darbuotojo veikos ir atsiradusių padarinių, jo elgesį ir darbo rezultatus iki pažeidimo ar pažeidimų padarymo. Atleidimas iš darbo turi būti proporcinga pažeidimui ar jų visumai priemonė.“[46]

---

45 Nuo Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus įstaigos įsteigimo 1990 m. pabaigoje ir vėliau, tarnybai tapus Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, iki šiol lygių galimybių kontrolieriaus praktikoje administracinių baudų skirta nebuvo.

46 LVAT 2005-03-10 nutartis adm. b. Nr. A5-3331/2005; taip pat žr.

4.5. BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ

Baudžiamoji atsakomybė už seksualinį priekabiavimą yra numatyta BK 152 straipsnyje. Seksualinis priekabiavimas kaip nusikalstama veika yra traktuojama kaip baudžiamasis nusižengimas, todėl senaties terminas yra 3 metai. Baudžiamasis įstatymas numato, kad asmuo atsako tik tuo atveju, kai yra nukentėjusio asmens skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, ar prokuroro reikalavimas. Jei seksualinį priekabiavimą galimai yra patyrę nepilnamečiai, teismų praktikoje pažymėta, kad tai vertintina kaip visuomeninę reikšmę turintis įvykis ir ikiteisminis tyrimas gali būti pradėtas prokuroro reikalavimu.[47]

Pažymėtina, kad nepageidaujamas seksualinis elgesys, pasireiškiantis labiau išreikštomis smurto formomis, baudžiamojo kodekso kontekste, gali būti siejamas su tokiomis nusikalstamomis veikomis, kaip, pavyzdžiui: privertimu lytiškai santykiauti (BK 151 str.), seksualiniu prievartavimu (BK 150 str.) ar iššaginimu (BK 149 str.).

4.6. PROCESINIAI KREIPIMOSI Į TEISMINES INSTITUCIJAS ASPEKTAI

Kreipiantis į teismines institucijas, svarbu atsižvelgti į galimo priekabiautojo statusą. Jei galimas priekabiautojas dirba pagal darbo sutartį, pagal naujai įsigaliojusio Darbo kodekso nuostatas, kaip privaloma ikiteisminė nagrinėjimo institucija, bus darbo ginčų komisija. Jei darbo ginčų komisijos priimtas sprendimas netenktinų, vėliau būtų galima kreiptis į bendros kompetencijos teismą, vadovaujantis civilinio proceso normomis.

Jei galimas pažeidėjas yra valstybės tarnautojas, siekiant nustatyti ar konkrečiu klausimu yra privalu kreiptis į administracinių ginčų komisiją kaip privalomą ikiteisminio nagrinėjimo instituciją, reiktų atsižvelgti į Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo nuostatas. Šį ginčą iškart ar po kreipimosi į administracinių ginčų komisiją, turėtų kompetenciją nagrinėti administracinis teismas.

47 Panevėžio apygardos teismo 2009-09-02 nutartis b.b. Nr. 1A-00265-145-2006-59.

2 skyrius

SOCIALINIAI-PSICHOLOGINIAI SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO ASPEKTAI

1. LYČIŲ STEREOTIPŲ POVEIKIS SEKSUALINIAM PRIEKABIAVIMUI ATSIRASTI

Moksliniai tyrimai, nagrinėjantys moterų ir vyrų padėties netolygumus ir diskriminaciją iš istorinės perspektyvos, pateikia nemažai argumentų, kad nei ekonominė gerovė, nei pažangūs politiniai sprendimai patys savaime moterims ir vyrams neužtikrina vienodų teisių ir galimybių.[48] Didžiausia kliūtimi tampa stereotipinės nuostatos apie moters ir vyro vaidmenis šeimoje ir visuomenėje. Politinės, ekonominės ir socialinės permainos vyksta sparčiau nei žmonių mąstysenos poslinkiai, todėl pasenusios pažiūros tampa rimta kliūtimi siekiant subalansuoto moterų ir vyrų dalyvavimo profesiniame ir šeimos gyvenime užtikrinant asmens saugumą ir gerovę. Socialiniuose moksluose atkreipiamas dėmesys į priekabiavimą lyties pagrindu. **Lyties sąvoka** suprantama ir kaip biologinė raiška, ir kaip socialiai susiformavę vaidmenys, elgsena, lūkesčiai, veikla ir bruožai, kuriuos visuomenė laiko tinkamais moterims ir vyrams.

Pavyzdžiui, tėvai, socializuodami vaikus ir mokydami „tikros“ moters ar vyro elgesio, perduoda vertybines nuostatas, kurios mergaitėms ir berniukams kardinaliai skiriasi. Labai dažnai mergaitėms primenama, kad turi būti nuolankios, paslaugios, globėjiškos, geros šeimininkės, atsakingos už savo elgesį, rūpintis savo išvaizda ir pan. Berniukams įdiegiamos nuostatos, kad jie turi neverkti, būti stiprūs, protingi, jų pareiga yra atlikti šeimos maitintojo vaidmenį, būti džentelmenais, gebėti fiziškai apsiginti ir apsaugoti savo aplinkos moteris (seserį, draugę ir pan.). Lyčių aspektu skirtingos vertybinės nuostatos ir išmokti vaidmenys įtvirtinami kaip kiekvienos moters ar vyro tapatybės dalis. Stereotipiškai suformuoti įsivaizdavimai apie moterų ir vyrų socialinius vaidmenis ir elgseną šeimoje ir visuomenėje bei moteriškumo ir vyriškumo sampratas įtvirtina ir pateisina moterų ir vyrų galios disbalansą, nelygią padėtį tiek viešoje, tiek privačioje sferose ir diskriminaciją. Taip suformuoti stereotipiniai požiūriai

48 Walby S., *Globalization and Inequalities*, 2009.

apie lyčių vaidmenis ir nuostatas, kas neva tinka moterims ir kas – vyrams, pasitelkiami seksualiniam priekabiavimui pateisinti.

Heteronormatyvios kultūros interpretacijose vyras turi atlikti fiziškai ir intelektualiai stipraus lyderio/vadovo vaidmenis. Tokia kultūroje formuojama norma įtvirtina simbolinę vyro galią ir moters subordinaciją, kurios įvaizdis yra kardinaliai priešingas, nes jai primetamas požiūris apie pareigą būti globojančia, paslaugia, aptarnaujančia, dorovinga, kontroliuojančia savo elgseną ir pan. Dėl tokių kultūroje formuojamų suvokimų dažnai pats seksualinio priekabiavimo reiškinys yra klaidingai interpretuojamas: neva vyksta flirtas ar kad moteris nesupranta draugiško bendravimo arba, atvirkščiai, rodomu dėmesiu nori pasinaudoti savanaudiškais tikslais.

2. SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO RAIŠKOS IR EIGA

2.1. KAS DAŽNIAUSIAI NUKENČIA NUO SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO?

Visuomenės apklausos ir viktimologiniai tyrimai rodo, kad seksualinį priekabiavimą ar seksualinę prievartą dažniausiai patiria moterys (85 proc.) ir apie 10 proc. vyrų. Jei vyras dažniausiai priekabiauja prie moters, tai ir prie vyro seksualiai dažniau priekabiauja vyras.[49] Panašias tendencijas rodo ir apklausos, atliktos ES, įskaitant Lietuvą. 2014 m. Europos pagrindinių teisių agentūros tyrimo duomenimis, seksualinį priekabiavimą patyrė vidutiniškai 55 proc. moterų-respondenčių ES ir 35 proc. Lietuvoje. Iš jų 32 proc. ES ir 16 proc. Lietuvoje jį patyrė darbo vietoje. Priekabiautojai tiek ES, tiek Lietuvoje dažniausiai buvo vyrai (atitinkamai 71 proc. ir 69 proc.). Moterys priekabiautojos sudarė mažiau nei 3 proc. [50]

Tyrimai taip pat rodo, kad priekabiaujama prie socialiai pažeidžiamų moterų ar vyrų – išsiskyrusių moterų, jaunų moterų ar jaunų vyrų, moterų, turinčių laikinas darbo sutartis, moterų, dirbančių joms „netradicinėse“ profesinėse srityse, neįgalių moterų, etninių, kalbinių ar seksualinių grupių moterų ir vyrų.[51] Seksualinį priekabiavimą darbe patiria asmenys, dirbantys toje darbovietėje

49 McDonald, P., Flood, M., 2012. Johnson P.A., Widnall Sh. E and Benya F.F. (eds). *Sexual Harassment of Women: Climate, Culture and Consequances in Academic Sciences, Engineering and Medicine*. Washington DC: National Academy.2018. P. 25-50

50 *Violence against women*: an EU-wide survey. Results at a glance, European Fundamental Rights Agency, 2014. Prieiga internetu: https://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-results-glance

51 Shaw, E., Hegewisch, A., Hess C. (2018). Sexual Harrassment and Assault at Work: Understanding the Costs. *Briefing Paper*, Institute for Women's Policy Research

mažiau nei metus ar įdarbinti pagal laikinas darbo sutartis.[52] Taip nutinka dėl to, kad naujas darbuotojas yra labiau izoliuotas, neturi sukūręs socialinių ryšių su bendradarbiais ir menkai pažįsta darbo aplinką. Tačiau akademinėje literatūroje pastebima, kad moterys labiau pažeidžiamos ir dažniau nukenčia nuo seksualinio priekabiavimo ne todėl, kad yra bejėgės iš prigimties, o dėl to, kad esama kultūra pateisina vyrų dominavimą ir vyriškumo nuostatą, jog vyrų seksualiniai poreikiai turi būti tenkinami ir moterys turi būti tam prieinamos. Lietuvoje skundų ir tyrimų dėl seksualinio priekabiavimo atvejai labai reti tiek Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyboje, tiek teismuose.[53]

2.2. KOKIE VEIKSNIAI SKATINA SEKSUALINĮ PRIEKABIAVIMĄ DARBOVIETĖSE?

Tyrimai taip pat atskleidžia, kad seksualinis priekabiavimas dažniau pasireiškia darbovietėse, kur vyrai dominuoja, ir kur kas rečiau – lyčių aspektu subalansuotose ar moterų dominuojamose organizacijose ar institucijose. Tačiau, kaip pastebi mokslininkai, seksualinis priekabiavimas nebūtinai priklauso vien nuo to, kokios lyties darbuotojai dirba organizacijoje. Sąlygos seksualiniam priekabiavimui atsirasti labai priklauso nuo organizacijos darbo kultūros. Kuo labiau organizacinė kultūra remiasi hierarchiniais darbo principais, kur vyrų dominavimo principai grindžiami galios (seksualinės potencijos) demonstravimo ir moterų subordinuotos padėties pripažinimu, tuo didesnė tikimybė, kad seksualinis priekabiavimas toje organizacijoje taps nesankcionuotomis praktikomis. Kai darbovietėje nėra įtvirtintos šeimos / asmeninio gyvenimo ir darbo derinimo vertybinės nuostatos, o darbo kultūra siekiant aukščiausių pelningumo ar našumo rodiklių formuojama konkurencijos, o ne bendradarbiavimo pagrindu, susidaro ir palanki terpė seksualiniam priekabiavimui atsirasti.[54]

2.3. KOKIOS YRA SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO PASEKMĖS?

Seksualinio priekabiavimo aukos dažnai patiria neigiamų psichologinio pobūdžio sveikatos problemų ir ekonominių pasekmių – dėl darbo praradimo, keitimo ir pan. Psichologinis stresas apima daug neigiamų emocijų: patiriamas nerimas, peraugantis į pyktį, bejėgiškumas, pažeminimas, depresija ir potrauminio streso sutrikimai, atsiranda pravaikštų, kyla nepasitenkinimas darbu, nevykdomi įsipareigojimai, krenta našumas, išeinama iš darbo. Dėl tokio darbo organizavimo, kur esama prielaidų seksualiniam priekabiavimui atsirasti,

52 Desai, 2018.

53 Čeponytė, Žardeckaitė-Matulaitienė, 2018; Shaw et al.

54 Johnson et al., 2018. P. 25-50.

darbovietė taip pat nukenčia: ten dažna darbuotojų kaita, pravaikštos, nėra visapusiško įsitraukimo ir įsipareigojimų vykdymo, tad mažėja pelningumas, brangiai kainuoja, jei pradedami teisminiai procesai, prarandamas pasitikėjimas įmone ar organizacija ir teigiamas įvaizdis.[55]

Atvejai, kai nukentėję asmenys pasakoja apie patirtus neigiamus jausmus, iš esmės atskleidžia neigiamas patirto elgesio prieš asmenį pasekmes, o ne tam tikrus ketinimus. Kai nukentėjęs nuo priekabiavimo asmuo įvardina neigiamas jausenos, būklės ir sveikatos pasekmes, skatintina įdėmiai analizuoti ir griežtai vertinti priekabiautojo elgesį. Pasiteisinimai neva „*per daug išgėriau*“ ar „*nieko čia blogo nebuvo*“ negali būti traktuojami kaip nereikšminga aplinkybė ar priekabiavimo faktą neigianti sąlyga. Seksualinis priekabiavimas yra siejamas su gąsdinimu, bauginimu, išnaudojimu ir galia ir niekaip negali būti susietas su tarpusavio susižavėjimu, pagarba ir draugyste. Abipusis sutarimas ir sutikimas nebūna nei įvardijamas, nei suprantamas kaip seksualinis priekabiavimas. O jei darbiniuose santykiuose vienas darbuotojas turi daugiau galių prieš kitą arba galių priversti kitą asmenį paklusti ir daryti ką nors prieš savo norą, toks santykis gali būti įvardijamas kaip seksualinis priekabiavimas. Jei nepageidaujamas dėmesys, komplimentai ar kitoks elgesys buvo atmestas, bet vis tiek kartojosi, ir smurtautojas nepajuto jokių pasekmių, jo tikėjimas savo teisumu stiprėja, tad tolesnė tokio elgesio eiga gali apsunkinti potencialaus nukentėjusio asmens padėtį darbovietėje ir paveikti jos/jo psichinę/emocinę sveikatą.[56]

2.4. KODĖL NUO SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO NUKENTĖJĘ ASMENYS NIEKUR APIE TAI NEPRANEŠA?

– Baimė dėl galimo priekabiautojo keršto ir/ar pasekmių, kad nukentėjusiam asmeniui gali būti prilipdyta „skundiko“ etiketė ir tai neigiamai paveiks asmens reputaciją ir atitinkamai įsidarbinimo galimybes kitoje įmonėje ar įstaigoje;

– Darbovietėje nėra jokių informavimo ar apskundimo dėl priekabiavimo procedūrų arba trūksta informacijos, kokie procesai galimi ir kaip jie veikia;

– Nukentėjusieji asmenys nemano, kad jais patikės, todėl linkę teigti, kad jų patirtas seksualinio priekabiavimo atvejis nėra svarbus;

– Dažnai nukentėjusieji asmenys neigia, kad toks atvejis jiems atsitiko;

– Nukentėjusieji asmenys jaučia kaltę ir gėdą;

– Nukentėjusieji asmenys jaučia bejėgiškumą ir netiki, kad jiems gali kas nors

55 Feldblum, Ch. R., Lipnic, V. A. (2016). *Select Task-Force on the Study of Harrasement in the workplace*. Report. US Equal Employment Opportunity Commission.

56 Johnson et al., 2018; Feldblum, Ch. R., Lipnic, V. A., 2016.

padėti;

– Ankstesnis seksualinės prievartos patyrimas gali stabdyti kreiptis pagalbos dėl anksčiau patirtų traumų.[57]

Nuo seksualinį priekabiavimo ir/ar seksualinės prievartos nukentėję asmenys niekur nesikreipia ir patys bando ieškoti pagalbos artimųjų rate, nes viliasi taip sumažinti patirtos traumos pasekmes ir atrasti galimos pagalbos kanalus. Dažniausiai jos netiki, kad formalūs skundai padės įveikti traumas ir nubausti priekabiautoją.

2.5. KAIP PRIEKABIAUTOJAS MANIPULIUOJA, SIEKDAMAS SUSTIPRINTI POTENCIALIOS AUKOS KALTĘ IR IŠVENGTI ATSAKOMYBĖS?

Didžiausia problema nukentėjusiam asmeniui – atpažinti ir įvardyti seksualinį priekabiavimą. Labai dažnai seksualinio priekabiavimo požymiai ir raiškos būdai susipina, priekabiautojo elgesys gali būti nenuspėjamas, keistis, priekabiautojas vienu metu gali naudoti įvairias taktikas, kurios nebūtinai bus įvardytos kaip seksualinis priekabiavimas.

Lentelė 1. *Priekabiautojo naudojamos taktikos*[58]

IZOLIACIJA IR AUKOS ŽEMINIMAS FIZINIAIS NEPAGEIDAUJAMAIS VEIKSMAIS	Nukentėjusiųjų pasakojimai apie patirtą priekabiavimą rodo, kad smurtautojas dažniausiai stengiasi auką pasekti ar užtikti vieną, kai nėra liudininkų, tad ją gali įbauginti ir/ar išgąsdinti nesuteikdamas jokios fizinės erdvės ir galimybės išvengti priekabiautojo. Tokių situacijų gali pasitaikyti bet kada, kai asmuo net nesitiki, kad ji/jis gali būti užpulta(-as): pavyzdžiui, lifte arba kabinete, kai paprašoma pasilikti po darbo baigti ataskaitą arba ateiti į namus neva pasiimti darbo dokumentų ir pan.
SEKSUALINIO PRIEKABIAVIMO ELGESIO NORMALIZAVIMAS	Įprasta priekabiautojų elgsena, kai jie neigia, kad elgiasi netinkamai, ir, atvirkščiai, teigia, kad nieko bloga nepadarė: tai normalus elgesys, ir asmuo sutirština spalvas, kad neva pasielgta netinkamai. Pavyzdžiui, ligoninės vyriausiasis gydytojas paaiškino, kad patapšnojimas per užpakalį slaugytojoms nieko bloga nereiškia, tai normalu. Tačiau toks elgesys sustiprina nukentėjusiųjų abejones ir kaltę, kad gal jos ką nors ne taip suprato ir gal tikrai perdeda vertindamos situaciją.

57 Desai R., 2018; Jonson et al 2018.

58 Desai R., 2018.

BANDYMAS SUSTIPRINTI AUKOS KALTĖS JAUSMĄ DĖL INCIDENTO	Priekabiautojai manipuliuoja aukos kaltės jausmu. Moterys dažniau nei vyrai patiria tokių manipuliacijų dėl to, kad yra socializuojamos padėti kitiems, užjausti ir rūpintis, o ne viešai kurstyti konfliktus. Pavyzdžiui, vadovas nenorėjusiai su juo susitikti pavaldinei nuolat kartodavo, kad nedarytų jam gėdos, nepakenktų jo reputacijai ir sutiktų pavakarieniauti, įsileistų į kambarį ar vyktų su juo į viešbutį ir pan. Manipuliavimu kalte pasireiškia ir toks elgesys, kai moteriai primenama, jog ji turinti atsilyginti už suteiktas „privilegijas“ darbe siekiant paaukštinimo ar įdarbinus.
ATSAKYMAS „NE“ RIMTAI NEPRIIMAMAS	Seksualinio priekabiavimo bylų tyrimų medžiaga rodo, kad priekabiautojai linkę įkalbinėti, reikalauti, persekioti, kad moteris sutiktų ateiti ten, kur priekabiautojas nurodo, arba įsileisti į savo namus, viešbučio kambarį ir pan. Paprastai priekabiautojas neatstoja, kol nepalaužia aukos pasipriešinimo. Jei moteris labai griežtai atstumia, priekabiautojai vis tiek siekia savo tikslų ir pritaiko sankcijas, jei moteris neišpildo jų reikalavimų.
UŽMASKUOTOS GRĖSMĖS IR VILIOJIMAI	Kai priekabiautojai turi didelę galią viešojoje erdvėje, jie ją demonstruoja tiesiogiai arba užslėptai ir labai aiškiai parodo, ko siekia. Potenciali auka iš esmės pripažįsta, kad neturės galimybių viešai atskleisti ar sužlugdyti priekabiautojo galios, ir suvokia neigiamas pasekmes tolesnei savo karjerai, jei nepaklus.
„MAŽŲ ŽINGSNELIŲ“ TECHNIKOS	Tai tokia priekabiautojo taktika, kai iš pradžių prašoma labai mažos paslaugos, kurią nesunku įvykdyti, o paskui, kai auka sutinka, ji įtraukiama į vis sudėtingesnes seksualinę konotaciją turinčias situacijas, ir priekabiautojas ja manipuliuoja, nes turi surinkęs užtektinai „įrodymų“, kad šantažuotų arba apkaltintų melagingais kaltinimais. Pavyzdžiui, komandiruotėje vadovas gali paprašyti trumpam kelioms minutėms užeiti į jo kambarį, o kai darbuotoja/s ateina, pasiūlo kavos, tada gali „netyčia“ liesti rankas, plaukus ir pan., arba paprašyti padaryti masažą.

Šios priekabiautojų taktikos iš dalies atliepia smurto artimoje aplinkoje manipuliacijas, kai smurtautojas siekia kontroliuoti ir išlaikyti intymią partnerę jam pavaldžią. Specialistai, teikiantys pagalbą nuo smurto artimoje aplinkoje, pažymi, kad labai svarbu atpažinti smurtautojo manipuliacijas, analizuoti jo elgesį ir neleisti išvengti atsakomybės už daromą ar padarytą nusikaltimą. Panašaus požiūrio turi būti laikomasi ir tiriant seksualinio priekabiavimo atvejus, kai būtina atpažinti manipuliacines priekabiautojo taktikas. Bendraujant su nukentėjusiaja/u rekomenduotina užduoti klausimų apie priekabiautojo elgesį: ką jis sakė ir kaip elgėsi, kokius jausmus nukentėjusioji/-ysis išgyveno. Taip dėmesys, sutelktas į priekabiautojo elgesį, padės nukentėjusiosioms/-siesiems nekaltinti savęs dėl to, ką kažkas padarė ar nepadarė.

2.6. AR SEKSUALINIS PRIEKABIAVIMAS IR FLIRTAS YRA TAS PATS?

Analizuojant seksualinio priekabiavimo atvejus, viešojoje erdvėje dažnai interpretuojama, kad neva čia neteisingai suprantamas flirtas ir kad tai pateikiama kaip seksualinis priekabiavimas. Tačiau seksualinio priekabiavimo ir seksualinės prievartos reiškinius tiriantys ekspertai vienareikšmiškai atsako, kad tarp šių skirtingų elgsenos būdų lygybės ženklo negali būti. Pagrindinis skirtumas tas, kad seksualinis priekabiavimas yra nepageidaujamas, nepriimtinas elgesys, kai vienas iš kontaktuojančių asmenų siekia primesti savo valią kitam, ir pastarasis nelinkęs palaikyti kontakto ar kitokio pobūdžio grįžtamojo ryšio. Iš esmės tai vienpusis elgesys, nes tik vienas asmuo to nori. O flirtas – tai žaidimas, nuotykis, į kurį įsitraukia abu.

Ekspertai remiasi mokslininkės Nan Stein įvardytais kriterijais, kaip atskirti flirtą nuo seksualinio priekabiavimo. Ši Velslio (Masačusecas) Moterų tyrimų centro mokslininkė atliko nuo seksualinio priekabiavimo nukentėjusių jaunų moterų apklausą ir gautus duomenis apibendrino (žr. lentelę). [59]

Lentelė 2. *Kriterijai, padedantys atskirti seksualinį priekabiavimą nuo flirto*[60]

SEKSUALINIS PRIEKABIAVIMAS – TAI ELGESYS, KURIS:	FLIRTAS – TAI ELGESYS, KURIS:
sukelia neigiamas emocijas ir blogą savijautą	sukelia teigiamas emocijas ir gerą savijautą
pripažįsta tik vieno asmens dominavimą	pripažįsta abipusį ryšį
verčia jaustis netikusia ir smerktina	skatina jaustis patrauklia
negarbingas ir žeminantis	paremtas komplimentais
verčia jaustis bejėge	skatina jaustis įgalinta
paremtas galia	paremtas lygybe
nepageidaujamas	pageidaujamas
pažeidžia privatumą	malonus ir atviras
sustiprina nerimą ir pyktį	skatina jaustis laiminga
neigiamai veikia savivertę	teigiamai veikia savivertę

59 Ten pat.

60 Ten pat.

3. BENDRAVIMO SU NUKENTĖJUSIAIS ASMENIMIS YPATUMAI

3.1. KĄ REIKIA ŽINOTI APIE NUKENTĖJUSIOJO BŪKLĘ?

Pagalbą nuo seksualinės prievartos ir priekabiavimo nukentėjusiems asmenims teikiančių darbuotojų apklausų analizė rodo, kad užmegzti ryšį ir pradėti kalbėtis su tokiu asmeniu nėra paprasta dėl jos/jo patirtos traumos. Taip yra todėl, kad dėl seksualinio priekabiavimo ar seksualinės prievartos patirtos traumos gali neigiamai paveikti auką, ji būna sutrikusi, nepasitiki savimi ir aplinkiniais, nesijaučia saugi. Ne visada aišku, ko iš šio pokalbio tikisi nukentėjęs asmuo, kokios pagalbos nori ir pan. Todėl bendraujant svarbu atkurti saugumo jausmą, sustiprinti pasitikėjimo su pašnekovu santykį, kai nukentėjęs asmuo gali saugiai kalbėti, išsakyti visas emocijas ir suteikti informacijos dėl tolesnių veiksmų, susijusių tiek su atvejo tyrimu, tiek su prieinama pagalba nukentėjusiajam.[61]

Specialistai turi vengti vertinti, jie turi stengtis atpažinti nukentėjusiojo emocijas, jas įvardyti, pripažinti ir suprasti. Traumines patirtis analizuojančioje mokslinėje literatūroje teigiama, kad nukentėjusių asmenų reakcijos gali būti labai įvairios ir ne visada suprantamos ar priimtinos tiek pareigūnams, tiek specialistams, pasirengusiems teikti pagalbą. Todėl bendravimas gali būti apsunkintas, nepalankus, gali sunkiai sektis užmegzti draugišką ir atvirą santykį.[62]

3.2. KOKIAS EMOCIJAS AR REAKCIJAS GALI IŠREIKŠTI PATYRĘS TRAUMINĮ ĮVYKĮ ASMUO?

— **Asmuo gali būti:**

- sutrikęs
- išsigandęs
- jaustis bejėgis, liūdnas, sugniuždytas
- gali verkti ir prašyti išeiti, palikti ramybėje vieną
- niekuo nepasitikėti
- neigti įvykusį atvejį ir jo aplinkybes

61 Chomentauskas G., Dereškevičiūtė E., Murauskienė D., *Psichologinė parama aukoms ir liudytojams bei jų apsauga teismo procese*, Vilnius: Žmogaus studijų centras, 2015, p. 35–39.

62 Chomentauskas et al., 2015.

— **Asmuo taip pat gali rodyti:**

- pyktį
- nerimą ir baimę
- elgtis priešiškai ar net agresyviai

— Labai dažnai nukentėję asmenys patiria **gėdą ir kaltę**, kad su jais buvo pasielgta nederamai, kad apie „gėdingą“ įvykį sužinos artimieji ir bendradabriabiai, kad nepasisaugojo, nesipriešino ir kokiu nors būdu neužkirto kelio, o atvirkščiai — „išprovokavo“ nusikaltėlio veiksmus[63].

Svarbu atpažinti visas šias emocijas ir reakcijas, stengtis suprasti ir tai garsiai įvardyti, kad asmuo gautų informaciją, jog jo situacija suprantama. Tai padės išlaikyti šiltą ir atjaučiantį kontaktą, atkurti saugumo ir pasitikėjimo jausmą ir pamažu keisti nukentėjusiojo santykį.

3.3. KAIP BENDRAUTI SU ASMENIMIS, PATYRUSIAIS SEKSUALINĮ PRIEKABIAVIMĄ IR/AR SEKSUALINĘ PRIEVARTĄ?

Ekspertai, aptardami nuo seksualinio smurto ir seksualinės prievartos nukentėjusių asmenų elgesio raiškas, pateikia rekomendacijų, kaip bendrauti siekiant išvengti pakartotinio traumavimo.[64] Kai kurie ekspertų pasiūlyti principai gali būti taikomi konsultuojant nukentėjusius nuo seksualinio priekabiavimo ir priekabiavimo dėl lyties asmenis:

1. Užmegzti kuo neformalesnį kontaktą

— Sukurti jaukią ir betarpišką aplinką.

— Nuolat patikinti, kad tikite tuo, ką nukentėjęs asmuo pasakoja, ir kad ji/jis niekaip neatsakingas už tai, kas įvyko.

— Iš anksto apgalvoti klausimus, neužduoti atsakomybę aukai perkeliančių klausimų („Kodėl nepasakei, kad nepatinka toks bendravimasi?“; „Kodėl buvai taip iššaukiančiai apsirengusi?“; „Ar nemanote, kad išprovokavote tokį elgesį?“ ir pan.);

63 Chomentauskas et al., 2015; *Seksualinis smurtas. Profesionalaus elgesio taktika. Vadovėlis.* Kaunas: Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, Vitae litera, 2019, p. 44–45.

64 Pincipai sudaryti apibendrinus ekspertų įžvalgas specialistams ir pareigūnams, tiriantiems smurtinius nusikaltimus: Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, 2019, p. 44–53; Chomentauskas et.al, p. 35–39; *Pareigūno bendravimas su nukentėjusiaisiais. Praktinis vadovas*, Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018, p. 101–114.

— Kontroliuoti savo pasisakymus, kad būtų išvengta bet kokio aukų kaltinimo.

— Išlaikyti dėmesingą ir pagarbų santykį su nukentėjusiu asmeniu.

— Gerbti kalbinius, kultūrinius, religinius, lyties ir lytinės orientacijos skirtumus.

2. Sustiprinti saugumo jausmą

— Sėdėti su nukentėjusiuoju vienas prieš kitą viename lygyje: vienodas kėdžių ar fotelių aukštis, sėdėti ištiestos rankos atstumu ir palikti laisvą, be jokių papildomų baldų, erdvę tarp sėdinčiųjų.

— Kontroliuoti kūno kalbą: vengti kryžiuoti ar slėpti rankas, judinti kojas, rašikliu baksnoti į stalą ir/ar lankstyti popieriaus lapą. Pasakyti, kad turite patirties tiriant tokius atvejus, todėl žinote ir suprantate nukentėjusio asmens emocijas.

— Užtikrinti konfidencialumą.

3. Siekti atkurti kontrolę ir informuoti

— Aktyviai klausytis nukentėjusio asmens.

— Įsiterpti tik norint patikslinti informaciją: paklausti, ar teisingai buvo suprasta, perfrazuoti, jei reikia patikslinti; nereikia bijoti pakartotinai paklausti ir patikslinti informaciją, nes taip parodomas dėmesys nukentėjusio asmens pasakojimui.

— Tikėti pateiktu nukentėjusio asmens pasakojimu ir palaikyti.

— Leisti nepertraukiamai papasakoti, kas atsitiko, ir išreikšti savo jausmus.

— Pritariamaisiais žodžiais („taip“, „suprantu“, „papasakokite“) ar linktelėjimu padrąsinti pasakyti savo nuomonę ir ją priimti/suprasti.

— Suteikti nukentėjusiajam reikalingą informaciją, taip pat informaciją apie teises ir galimybę gauti pagalbą, informuoti, kas ir kaip vyks, kokie tolesni su šio atvejo tyrimu susiję veiksmai ir pan.

4. Sutarti dėl priemonių, kaip spręsti iškilusią problemą

— Išklausius nukentėjusio asmens pasakojimo, kartu įvertinti situaciją.

— Tik įvertinus situaciją ieškoti galimų problemos sprendimų: rekomenduotina ant popieriaus lapo stulpeliu surašyti problemas ir galimus jų sprendimo būdus, nes toks vizualus problemų įvardijimas gali padėti sutelkti dėmesį į tas, kurios reikalauja neatidėliotino sprendimo.

— Išsiaiškinus papildomos pagalbos poreikį pasiūlyti kreiptis į kitus specialistus (pavyzdžiui, psichologą).

5. Gauti grįžtamąjį ryšį

— Tiesiogiai ar netiesiogiai parodyti, kad šiuo susitikimu jūsų bendravimas nesibaigė.

— Paprašyti nukentėjusįjį susisiekti su jumis telefonu ar elektroniniu paštu ir papasakoti, kaip sekasi, kaip jaučiasi ir, jei pageidauja, sudaryti sąlygas vėl pas jus apsilankyti.

3 skyrius

REKOMENDACIJOS

Apibendrinant Gairėse pateiktą informaciją, galima išskirti šias rekomendacijas teisininkams, atstovaujantiems seksualinio priekabiavimo aukas:

– Jei nėra praleistas 3 mėn. terminas, įvertinti, ar nėra tikslinga kreiptis į Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą (LGKT) dėl atvejo ištyrimo. Tai gali padėti surinkti įrodymus byloje. Jei terminas praleistas, įvertinti, ar nėra tikslinga prašyti teismo, kad LGKT pateiktų byloje savo ekspertinę išvadą.

– Atsižvelgti į procesinius aspektus kreipiantis į LGKT ir teismines institucijas.

– Jei byla nagrinėjama teisme, atminti, kad civiliniame procese įrodinėjimo našta perkeliama atsakovui (priekabiautojui).

– Jei nukentėjusioji/-ysis nuo seksualinio priekabiavimo nusprendžia ginti savo teises, svarbu palaikyti klientę/-ą ir paskatinti nuosekliai, aktyviai laikytis savo pozicijos, dalyvauti procese (nors tai ir labai sunku), nes tai formuoja tiek prokuroro, tiek teismo įsitikinimą.

– Jei seksualinio priekabiavimo elgesys vis dar tęsiasi, galite patarti aukai, kaip geriau rinkti įrodymus ir fiksuoti nepageidaujamo elgesio atvejus (žr. I.4.1 d.). Taip pat – išsiaiškinti ar darbe/švietimo įstaigoje nėra priimti vidiniai teisės aktai, nustatantys seksualinio priekabiavimo tyrimo tvarką.

– Prieš bendraujant su galimai nuo seksualinio priekabiavimo nukentėjusiu asmeniu auka ir bendravimo metu konsultuojančiam asmeniui rekomenduojama:

- susipažinti ir mokėti atskirti seksualinio priekabiavimo ir priekabiavimo dėl lyties atvejus, skirti atsakomybės rūšis (civilinę/administracinę, drausminę, baudžiamąją) ir žinoti pagrindinius teisinius standartus, suformuotus besivystančios teisminės praktikos.

– Vertinant galimą seksualinio priekabiavimo atvejį atsižvelgti, kaip nukentėjusio asmens patirtas elgesys atitinka visuomenėje vyraujančias nuostatas apie neva tinkamus moterų ir vyrų vaidmenis ir elgesį, ir kokį poveikį priekabiautojo elgesys padarė aukai.

– Kai pagalbos kreipiasi nuo seksualinio priekabiavimo nukentėjusi moteris,

atminti, kad auka yra labai pažeidžiama, jos psichologinė būsena ypač sunki. Labai svarbu auką palaikyti, suteikti saugumo jausmą, padrąsinti ir padėti suvokti, kad dėl netinkamo elgesio buvo kaltas priekabiavęs asmuo, kad pati auka dėl tokio elgesio nėra kalta.

– Bendraujant su nukentėjusiu asmeniu, siekti užmegzti neformalų kontaktą, siekti suteikti saugumo jausmą, vengti fizinio kontakto, nukentėjusiam asmeniui sudaryti sąlygas pajusti, kad situacija kontroliuojama, suteikti reikalingą informaciją, kartu įvertinti situaciją ir sutarti dėl sprendimo priemonių, gauti grįžtamąjį ryšį (daugiau žr. II.4.3 dalį).

– Siekiant išsiaiškinti visas įvykio (-ių) faktines aplinkybes, bendraujant su nukentėjusiąja/-uoju rekomenduotina užduoti klausimus apie priekabiautojo elgesį: kaip jis elgėsi, ką darė ir kokius jausmus nukentėjusioji/-ysis išgyveno. Taip nukreipsite aukos dėmesį į priekabiautojo elgesį ir padėsite geriau suprasti ir pamatyti, kad priekabiautojo elgesys buvo netinkamas, o ne pati auka ką nors ne taip padarė ar nepadarė.

– Norint sustiprinti psichologinę paramą ir pagalbą nuo seksualinio priekabiavimo nukentėjusiai aukai, rekomenduotina pasiūlyti kreiptis į nemokamą psichologinę pagalbą teikiančias organizacijas ir įstaigas (žr. priedą „Psichologinės pagalbos kontaktai“).

Priedas.

PSICHOLOGINĖS PAGALBOS KONTAKTAI

Psichologinė pagalba telefonu[65]:

PSICHOLOGINĖS PAGALBOS TARNYBA	TELEFONO NUMERIS	DARBO LAIKAS
Pagalbos moterims linija Budi profesionalai, savanoriai konsultantai	**8 800 66366**	I–V 10:00 – 21:00
Jaunimo linija Budi savanoriai konsultantai	**8 800 28888**	I–VII visą parą
Vaikų linija Budi savanoriai konsultantai ir/arba darbuotojai.	**116 111**	I–VII, 11–23 val.
Linija Doverija (parama teikiama rusų kalba) Budi savanoriai konsultantai. Pagalba skirta paaugliams ir jaunimui.	**8 800 77277**	I–V 16.00 – 20.00
Vilties linija Budi profesionalai, savanoriai konsultantai	**116 123**	I–VII visą parą

Psichologinė (emocinė) pagalba internetu[66]:

PSICHOLOGINĖS PAGALBOS TARNYBA	SVETAINĖS, EL. PAŠTO ADRESAS	ATSAKYMO LAIKAS
Jaunimo linija psichologinė pagalba jaunimui, į laiškus atsako „Jaunimo linijos“ savanoriai konsultantai.	reikalinga registracija **www.jaunimolinija.lt/internetas/**	Atsako per 3 dienas.
Pagalbos moterims linija Anonimiška psichologinė pagalba moterims.	**www.moteriai.lt** **pagalba@moteriai.lt**	Atsako per 3 dienas.
Vaikų linija psichologinė pagalba vaikams. Į laiškus atsako savanoriai konsultantai.	reikalinga registracija **www.vaikulinija.lt**	Atsako per 2 dienas.

65 Prieiga internete: https://www.delfi.lt/veidai/zmones/apie-tecio-pasitraukima-is-gyvenimo-prabilusi-j-jurkute-laikas-mazinti-tyla-ir-kalbeti.d?id=70867974

66 Prieiga internete: http://privatuspsichiatras.lt/psichologas-vilniuje/psichologo-pagalba/nemokama/

Psichologinė nemokama pagalba Vilniuje[67]:

PSICHOLOGINĖS PAGALBOS TARNYBA	ADRESAS, KONTAKTAI	DARBO LAIKAS
Krizių įveikimo centras psichologo konsultacijos nemokamos, be išankstinės registracijos, amžiaus apribojimų nėra.	Antakalnio g. 97, Vilnius **tel. 8 640 51555** **www.krizesiveikimas.lt**	I-V16:00-20:00 VI 12:00-16:00
Antakalnio poliklinika	Antakalnio g. 59, Vilnius, 104 kab. **tel. 8 674 90078**	I, III, IV 14:00-18:00 II, V 08:00-12:00
Vilniaus universiteto vaikų ligoninės filialo – Vaiko raidos centro Vaikų ir paauglių krizių intervencijos skyrius teikia trumpalaikę kompleksinę psichologinę pagalbą vaikams, patyrusiems psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, išgyvenantiems bendraamžių patyčias, galvojantiems apie savižudybę.	Vytauto g.15, Vilnius **tel. 8 (5) 2757564**	Visą parą (24/7)
Vilniaus centro poliklinika [68] Skubi nemokama psichologinė pagalba.	Pylimo g. 3, Vilnius, 131 kab. **tel. (8 5) 252 7218**	Visą parą (24/7)
Psichikos sveikatos klinika	Vytenio g. 59, Vilnius, 3 aukštas **tel. (8 5) 244 2244**	I-V 7:00-20:00

68 Prieiga internete: https://www.vu.lt/gyvenimas-universitete/studentams/seksualinis-priekabiavimas-ir-diskriminacija

Psichologinė nemokama pagalba SKYPE (skambučiai):

PSICHOLOGINĖS PAGALBOS TARNYBA	KONTAKTAI	DARBO LAIKAS
Krizių įveikimo centras Nemokama psichologinė pagalba, budi psichologas.	**Skype vardas: krizesiveikimas** **www.krizesiveikimas.lt**	I–V 16:00–20:00 VI 12:00–16:00

67 Prieiga internete: http://privatuspsichiatras.lt/psichologas-vilniuje/psichologo-pagalba/nemokama/; https://www.vu.lt/gyvenimas-universitete/studentams/seksualinis-priekabiavimas-ir-diskriminacija

BIBLIOGRAFIJA

Teisės aktai

1. *Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas* 1998 m. gruodžio 1 d. Nr. VIII-947 (nauja redakcija nuo 2017-01-01: Nr. XII-2767, 2016-11-08, paskelbta TAR 2016-11-17, i. k. 2016-26966), https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.69453/asr;

2. *Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas* 2003 m. lapkričio 18 d. Nr. IX-1826 (nauja redakcija nuo 2017-01-01: Nr. XII-2768, 2016-11-08, paskelbta TAR 2016-11-17, i. k. 2016-26967), https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.222522/asr;

3. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas* 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968 (suvestinė redakcija nuo 2019-04-03), https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr;

4. *Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Darbo kodeksas* 2016 m. rugsėjo 14 d. Nr. XII-2603 (suvestinė redakcija nuo 2019-04-03 iki 2019-06-30), https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/f6d686707e7011e6b969d7ae07280e89/asr;

5. *Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas* 2015 m. birželio 25 d. Nr. XII-1869 (suvestinė redakcija nuo 2019-05-25 iki 2019-06-30), https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4ebe66c0262311e5bf92d6af3f6a2e8b/asr;

6. 2000 m. lapkričio 27 d. Tarybos *direktyva 2000/78/EB*, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus (OL *2004 m. specialusis leidimas*, 5 skyrius, 4 tomas, p. 79);

7. 2004 m. gruodžio 13 d. Tarybos *direktyva 2004/113/EB*, įgyvendinanti vienodo požiūrio į moteris ir vyrus principą dėl galimybės naudotis prekėmis bei paslaugomis ir prekių tiekimo bei paslaugų teikimo (OL 2004 L 373, p. 37);

8. 2006 m. liepos 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos *direktyva 2006/54/EB* dėl moterų ir vyrų lygių galimybių ir vienodo požiūrio į moteris ir vyrus užimtumo bei profesinės veiklos srityje principo įgyvendinimo (nauja redakcija) (OL 2006 L 204, p. 23);

9. 2010 m. liepos 7 d. Europos Parlamento ir Tarybos *direktyva 2010/41/ES* dėl vienodo požiūrio į savarankiškai dirbančius vyrus ir moteris principo taikymo, kuria panaikinama Tarybos direktyva 86/613/EEB (OL 2010 L 180, p. 1).

Teismų sprendimai ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos pažymos

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 19 d. Išvada Nr. KT20-11/2017 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo nario Kęstučio Pūko, kuriam pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, byla Nr. 7/2017, prieiga internete: https://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1771/content;

2. LAT 2018-04-20 nutartis c. b. Nr. e3K-3-163-684/2018;

3. LAT 2015-05-28 nutartis c. b. Nr. 3K-3-321-915;

4. LAT 2012-06-26 m. nutartis civ. b. Nr. 3K-3-309/2012;

5. LVAT 2019-04-10 nutartis adm. b. Nr. eA-988-624/2019;

6. LVAT 2017-06-01 nutartis adm. b. Nr. eA-3283-492/2017;

7. LVAT 2008-05-29 nutartis adm. b. Nr. A^{525}-825-08;

8. LVAT 2007-12-10 nutartis adm. byloje Nr. A^{14}-1111/07;

9. LVAT 2005-03-10 nutartis adm. b. Nr. A^{5}-3331/2005;

10. Lietuvos apeliacinio teismo 2013-06-25 nuosprendis b. b Nr. 1A-247/2013;

11. Kaišiadorių raj. apylinkės teismo 2001-01-24 nuosprendis b.b. Nr. 1-17-359/2011;

12. Panevėžio apygardos teismo 2018-11-21 nutartis b. b. Nr. 1A-178-350/2018;

13. Panevėžio apygardos teismo 2009-09-02 nutartis b.b Nr. 1A-441-168/2009;

14. Panevėžio apygardos teismo 2016-07-15 nutartis b. b. Nr. 1A-179-581/2016;

15. Šiaulių apygardos teismo 2013-11-27 nutartis c. b. Nr. 1A-951-354/2013;

16. Šiaulių apygardos teismo 2016-03-07 nutartis civ. b. Nr. 2A-295-357/2016;

17. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. gruodžio 9 d. nutartis civ. b. Nr. 2A-1027-340/08;

18. EŽTT DK 2010-03-23 nutartis byloje *Cudak prieš Lietuvą* (pareiškimo Nr. 15869/02);

19. LGKT 2017-06-21 priėmė pažymą „Dėl galimo seksualinio priekabiavimo Juozo Miltinio dramos teatre“ Nr. (17)SN-110)SP-59.

Kiti šaltiniai

1. *Bylos, pakeitusios Lietuvą; Vienuoliktoji byla: Konstitucinis Teismas: seksualinis priekabiavimas neatleistinas niekam*. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Prieiga internetu: https://www.15min.lt/media/timeline/bylos-pakeitusios-lietuva-priekabiavimas;

2. „Buvęs Seimo narys K. Pūkas pripažintas kaltu dėl seksualinio priekabiavimo ir dėl šaunamojo ginklo laikymo taisyklių pažeidimo“, Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra, *Infolex*, 2019-06-14. Prieiga internetu: http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=66448;

3. Chomentauskas G., Dereškevičiūtė E., Murauskienė D., *Psichologinė parama aukoms*

ir liudytojams bei jų apsauga teismo procese, Vilnius: Žmogaus studijų centras, 2015;

4. Čeponytė M., Žardeckaitė-Matulaitienė K., „Seksistinių nuostatų reikšmė seksualinio priekabiavimo atpažinimui“, *Informacijos mokslai*, 2017, 80: 61–80;

5. Čeponytė M., Žardeckaitė-Matulaitienė K. „Seksualinio priekabiavimo problemos sprendimo galimybės Lietuvoje ir pasaulyje“, *Visuomenės sveikata*, 2018 1(80): 29–37;

6. Desai R., *Sexual Harassment. An Educational Blog*, 2018. Prieiga internetu: http://drrajivdesaimd.com/2018/10/14/sexual-harassment/;

7. European Fundamental Rights Agency, *Violence against women: an EU-wide survey. Results at a glance*, 2014. Prieiga internetu: https://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-results-glance;

8. Feldblum Ch. R., Lipnic V. A., *Select Task-Force on the Study of Harrasement in the workplace*. Report, US Equal Employment Opportunity Commission, 2016;

9. Gudeliauskienė L., *Diskriminacijos draudimo principas ir jo taikymas Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje*. Prieiga internetu: http://www.infolex.lt/tp/1231578;

10. *Handbook on European non-discrimination law*, European Union Agency for Fundamental Rights, Council of Europe, 2018. Prieiga internetu: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-handbook-non-discrimination-law-2018_en.pdf;

11. Hilland K. J., Cortina L. M. „Sexual harassment: Undermining the wellbeing of working women“ in M.L. Connerly and J. Wu (eds.). *Hanbook on well-being of working women*. Springer: Dordrecht, Heidelberg, New York, London, 2016. p. 83–101;

12. Johnson P.A., Widnall Sh. E and Benya F.F. (eds), *Sexual Harassment of Women: Climate, Culture and Consequances in Academic Sciences, Engineering and Medicine*, Washington DC: National Academy Press, 2018;

13. Kisielius J., „*Teismas pripažino Pūką kaltu dėl seksualinio priekabiavimo*“, BNS, Delfi.lt, 2019-06-14. Prieiga internetu: https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/teismas-pripazino-puka-kaltu-del-seksualinio-priekabiavimo.d?id=81462607;

14. Kisielius J., „*Atversta skandalingojo Pūko seksualinio priekabiavimo byla*“, BNS, 2019-05-16. Prieiga internetu: https://www.delfi.lt/spausdinti/?id=81192233;

15. McDonald P., Flood M. *Bystander Approaches to Sexual Harassment in the Workplace*, Australian Human Rights Commission, 2012. Prieiga internetu: www.humanrights.gov.au/sexualharassment/bystanders-paper/;

16. Milašiūtė V. „Diskriminacijos draudimo principas pagal Europos Sąjungos teisę žmogaus teisių apsaugos požiūriu“,*Teisės problemos, Vilnius: Vilniaus universitetas*, 2010, Nr.

3(69), prieiga internetu: http://teise.org/wp-content/uploads/2016/10/2010-3-milasiute.pdf;

17. *Pareigūno bendravimas su nukentėjusiaisiais. Praktinis vadovas*, Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018;

18. Salygienė A., *Sociodemografinių charakteristikų bei organizacinių veiksnių reikšmė darbuotojų seksualinio priekabiavimo supratimui: psichologijos magistro darbas*; mokslinis vadovas dr. K. Žardeckaitė-Matulaitienė, Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Teorinės psichologijos katedra, Kaunas, 2009., 60 p. [Rankraštis]. Saugomas VDU bibliotekoje;

19. *Seksualinis smurtas. Profesionalaus elgesio taktika*. Vadovėlis. Kaunas: Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, Vitae litera, 2019;

20. Shaw,E., Hegewisch A., Hess C. „Sexual Harrassment and Assault at Work: Understanding the Costs", *Briefing Paper*, Institute for Women's Policy Research, 2018;

21. Studzińska A., *Gender differences in perception of sexual harassment*, PhD Dissertation, Psychology, Université Toulouse le Mirail, Toulouse II, 2015, English. <NNT: 2015TOU20052>;

22. Teismas paskelbė nuosprendį Kęstučio Pūko byloje", 2019-03-01, Lietuvos teismai. Prieiga internetu: https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-pranesimai-spaudai/teismas-paskelbe-nuosprendi-kestucio-puko-byloje/6534;

23. *Tips for Talking with Survivors of Sexual Assault.* Prieiga internetu: https://www.rainn.org/articles/tips-talking-survivors-sexual-assault;

24. Vengalė-Dits L. *Metodinės rekomendacijos dėl seksualinio priekabiavimo ir priekabiavimo dėl lyties bei nurodymo diskriminuoti prevencijos*, Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, 2012. Prieiga internetu: https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2015/11/metodines-rekomendacijos-del-seksualinio-priekabiavimo-ir-priekabiavimo-del-lyties-bei-nurodymo-diskriminuoti-prevencijos.pdf;

25. *Violence against women: an EU-wide survey. Results at a glance*, European Fundamental Rights Agency, 2014. Prieiga internetu: https://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-results-glance;

26. Walby S., *Globalization and Inequalities*, 2009.